

LOLA BADIA

DE BERNAT METGE
A JOAN ROÍS DE CORELLA

ESTUDIS SOBRE LA CULTURA LITERÀRIA
DE LA TARDOR MEDIEVAL CATALANA

EDICIONS DELS QUADERNS CREMA

Primera edició: novembre del 1988

Publicat per Quaderns Crema
Vallcorba editor, S.A.

F. Valls i Taberner, 2, baixos — 08006 Barcelona
(93) 212 87 66 — 212 38 08
FAX 418 22 17

© 1988 by Lola Badia

Drets exclusius d'edició:
Vallcorba editor, S.A.

ISBN: 84-7727-030-9
Dipòsit legal: B. 37.252-1988

Compost per Quaderns Crema
Imprès per Libergraf, S.A.
Relligat per Flama, S.A.

Cap part d'aquesta publicació,
incloent-hi el disseny de la coberta, no pot ser
reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera
ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic,
òptic, informàtic, de gravació o bé de fotocòpia,
tant inventat com per inventar, sense
la prèvia autorització de l'editor.

TAULA

Justificació	7
I. UNA QÜESTIÓ DE NOMS	
1. L'«humanisme català»: formació i crisi d'un concepte historiogràfic	13
2. Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes historiogràfiques	39
3. A propòsit de l'edició de les obres de Jeroni Pau	51
II. PER A LA INTERPRETACIÓ D'UNS TEXTOS	
4. «Siats de natura d'anguila en quant farets»: la literatura segons Bernat Metge	59
5. De la «reverenda letradura» en el <i>Curial e Güelfa</i>	121
6. «En les baixes antenes de vulgar poesia»: Corella, els mites i l'amor	145
ÍNDIX DE NOMS	181
ÍNDIX GENERAL	193

L'«HUMANISME CATALÀ»: FORMACIÓ I CRISI D'UN CONCEPTE HISTORIOGRÀFIC

I. INTRODUCCIÓ

Parlar de la crisi dels valors és un tòpic, però això no impedeix que tots plegats estiguem deixant de creure en la majoria de coses que abans de la Guerra Civil semblaven objectivament valuoses. Vegeu, si no, el cas del conjunt ideològic que la tradició immediata ens ha llegat sota el nom d'humanisme. En aquest àmbit crec que poden ser representatives de la consagració definitiva d'aquesta crisi, tant la presentació que Carles Miralles fa de les *Elegies de Bierville* de Riba en un llibre aparegut no fa gaire, com les reflexions que li suggereix l'humanisme militant del poeta.¹

Miralles, pensant potser en el distanciament d'un públic aliè al tramat culturalista que connota el poema, s'explica el text de Riba des de fora de totes les posicions i de tots els principis del poeta. És una sana precaució metodològica, que indica, però, fins a quin punt, fins i tot els qui ara exerceixen d'hellenista poden acarar-se de manera diferent a determinats vells valors.

És aquesta necessitat de mirar tot el que fa referència a l'humanisme «des de fora», allò que voldria fer meu; malgrat que, com en el cas de Miralles, després resulti que encara hi hagi secretes adhesions emotives.

Segurament que no trobaríem gaires mots del nostre vocabulari tan susceptibles com el mot humanisme de designar coses diferents, bé que en el fons resulta que es relacionen íntimament entre elles; tanmateix el sentit en què l'entenc aquí és el que ja veurem que comporta l'etiqueta historiogràfica que s'indica en el títol d'aquest treball; etiqueta que hom va emprar per a batejar, en principi, les dues darreres dècades del segle XIV i la primera del XV i que, més tard, s'ha anat deixat tant fins a incloure el XV,

¹ Carles Miralles, *Lectura de les Elegies de Bierville* (Barcelona: 1979), pp. 105-14. Pel que fa a les adhesions emotives que esmento més avall, pp. 7-9.

el xvi i, fins i tot, el xvii (després d'un canvi de sentit substancial, és clar).²

No hi ha dubte que en la nostra tradició l'«humanisme català» es relaciona amb Bernat Metge — el de *Lo Somni* —; de Bernat Metge — nom que hom imposarà a la fundació homònima cinc segles més tard — es passa a altres maneres d'entendre l'humanisme que connecten, entre altres coses, amb un dels temes centrals de la història de la nostra cultura moderna: la línia que des d'Eugeni d'Ors — o si voleu dels precursors dels temps de la Renaixença, com ens ha ensenyat Eduard Valentí — va fins a Carles Riba.

En la tradició crítica internacional l'humanisme històric es vincula, en principi, als conceptes d'Edat Mitjana i de Renaixement i, com que la pluralència d'aquests termes, d'ençà que ha fet crisi l'idealisme burckhardtian, és marejadora, el valor del terme humanisme cobreix un ventall de significacions que pot anar des de l'ofici dels qui s'ocupaven dels *studia humanitatis* el xv, fins a una teoria ètica i filosòfica determinada, o fins a un període de la història de la cultura.³

² Quan l'estudi de l'humanisme esdevé l'estudi de la història de la filologia, es comença a establir un lligam entre el xv i el xvi (a través de la impremta). Però la continuïtat xvi-xvii és evident també. Vegeu com, per exemple, Jordi Rubió i Balaguer, estudiant l'humanisme del xvi en la seva ponència del VIIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (València: 1967), «Humanisme i Renaixement», vol. II del tom III (1973), pp. 9-36, proposa de dur a terme una recerca filològico-documental que arribi fins a la darrerïa del xvii.

³ No cal glossar la complexitat que ofereix a hores d'ara el debat sobre l'Edat Mitjana, l'Humanisme i el Renaixement en la cultura europea des del segle xi al xviii perquè és prou coneguda de tothom. Vegeu en aquest sentit les reflexions de Ruiz Calonja contingudes a l'article «Anotacions sobre l'humanisme» citat infra a la nota 59. Al meu entendre, dels molts elements de relativització que, d'ençà de la «revolta dels medievalistes» dels anys vint-trenta, hom ha anat introduint per a desqualificar el vell esquema que oposa l'Edat Mitjana al Renaixement, el més revelador és que en el fons hi hagi tants humanismes i renaixements com branques de la investigació. Vull dir que un historiador de l'art tendirà a fer iniciar determinats canvis a partir del Trecento, mentre que un historiador de la ciència no els podrà datar fins al xvii, i això naturalment farà que canviïn per a cada un d'ells la concepció del motor i de les circumstàncies del canvi. Per això em sembla prudent, ja que m'ocupo d'història de la literatura, d'adherir-me d'entrada a les posicions d'alguns grans mestres del ram que, com Curtius, posem per cas, desconfien de les comparti-

Moure's en el món dels estudis generals i en el de la nostra tradició no és feina fàcil, sobretot si hom pretén d'arribar a formulacions definitives que resolguin per sempre més els problemes. Per això aquí em proposo tan sols de passar revista a les grans aportacions de la crítica que primer van fer quallar l'expressió «humanisme català» i que després van descalçar les bases d'aquesta construcció historiogràfica. És un procés que ja era madur abans de la Guerra Civil i que té la seva lògica continuació a la postguerra.

Étienne Gilson va escriure en un seu famós article, en què defensava l'existència d'un humanisme medieval (en polèmica contra les tesis idealistes que des dels temps de Burckhardt i de Voigt proposaven un tall dialèctic entre Edat Mitjana i Renaixement), que «pour savoir ce que furent le Moyen Âge et la Renaissance, il ne faut, donc, pas les définir *a priori*, puis en écrire l'histoire, mais en écrire l'histoire, puis les définir».⁴ És una afirmació que, ara, de tan assenyada ens sembla òbvia, però que pot ser útil

mentacions massa estretes i tendeixen a veure en la història de la literatura europea un continuïtat que va de l'any mil a la Revolució industrial. Al seu interior la crítica descobreix un aiguabarreig d'ideologies i d'actituds culturals que només una detinguda anàlisi ha de poder reduir a esquemes manejables (però no per això únics o definitius). L'humanisme és, així, un dels ingredients que la crítica detecta en aquest aiguabarreig; en principi es tracta de l'estudi crític i personal dels textos clàssics i de la utilització creativa de tot allò que hom en pot extreure: des d'un major coneixement de la retòrica i dels recursos d'estil fins a l'assimilació de determinades nocions d'història, de filosofia o de política. De tot plegat l'essencial és, però, el tracte amb els textos, un tracte que comporta bàsicament el coneixement profund de la llengua en què són escrits (llatí, en principi, després grec i les llengües bíbliques) i l'obsessió per aconseguir una versió més i més correcta del text mateix com a fonament de tota activitat posterior. L'humanisme no és més que l'obra dels humanistes, és a dir d'uns professionals de les lletres, o més ben dit dels «studia humanitatis» que, a més de la seva feina pròpiament dita, van desenrotllar també tota una filosofia del viure lligada a la seva professió, que va anar variant al llarg dels segles (des dels precursors del ix i del xii, a Petrarca, a Valla, a Erasme), tot i que en general es manté dintre d'uns canons previsibles. Que consti que tot això no vol ser una definició d'humanisme amb pretensions de validesa general, sinó simplement la descripció del terme tal com el manejo en aquest paper, reduïda al mínim indispensable.

⁴ «Humanisme médiéval et Renaissance», *Les idées et les lettres* (París: 1932), p. 194.

per a descriure el món d'on va sortir el nostre «humanisme català». En termes generals abans dels anys trenta predomina el procediment de «le définir *a priori*, puis en écrire l'histoire», després, l'invers. En el benentès que la formulació de Gilson és aplicable tant a Rubió i Lluch com a Burckhardt a títol de representants de la primera etapa: respon a tota una era de la historiografia europea.

Aquest paper no pretén ser ni omnicomprensiu bibliogràficament ni exhaustiu pel que fa a la història de la cultura catalana dels segles XIX i XX que s'hi implica de ple: és simplement una primera etapa de clarificació per a una recerca sobre certs ingredients «humanístics» de la cultura catalana de la tardor medieval. En aquest sentit el propòsit final seria d'arribar a proposar una explicació històrica de per què en un determinat moment l'expressió «humanisme català» fa sentit i de per què, després, malgrat la llarga supervivència, va deixant de fer-ne.

II. DES DE «EL RENACIMIENTO CLÁSICO» A L'«HUMANISME CATALÀ»

A. Seria francament abusiu parlar d'una consciència historiogràfica d'«humanisme català» abans de l'any 1889, és a dir, abans del gran article fundacional d'Antoni Rubió i Lluch, «El Renacimiento clásico en la literatura catalana», i de la publicació de l'edició prínceps de *Lo Somni* de Bernat Metge a cura de Josep Miquel Guàrdia, simultàniament a París i a Barcelona. Malgrat tot, almenys des del 1450, tenim constància documental que algunes persones havien pres nota de determinats trets culturals, presents en la nostra història a partir de la segona meitat del XIV, que segles més tard s'havien de convertir en definidors de l'«humanisme català», a saber: els contactes amb Grècia, l'*alma mater*, i l'existència de determinats traductors de clàssics a la llengua vulgar, entre els quals destaca Bernat Metge. Em refereixo concretament a dos «humanistes catalans», subministradors de dues informacions clau: el Cardenal Margarit, que en el famós discurs que pronuncià a les Corts del 1454 alludeix al fet que Catalunya «havia convertides en sa lengua cathalana» Atenes i Neopàtria;⁵ i Ferran Valentí, que en el no menys conegut pròleg a la seva traducció de les *Para-*

⁵ Robert Brian Tate, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona: 1976), pp. 339-42.

doxa de Ciceró enumera els precursors que ha tingut en aquesta tasca, tot assignant un lloc de peoner a «Bernat Metge, gran cortesà e familiar real» i a la seva «gran Visió e Sompni».⁶ No en va s'ha dit que una de les característiques dels intel·lectuals innovadors del XV, els humanistes, és l'adquisició d'una certa consciència històrica.

És molt probable que hom pugui exhumar referències intermèdies, però jo no conec cap altra notícia de Metge o de la presència dels corrents culturals que ens interessin, fins al 1836, és a dir fins a les *Memorias* de Torres Amat, o fins al 1849, és a dir fins al *Suplemento* de Corminas.⁷ A la pàgina 176 d'aquest darrer text s'esmenta la traducció del *Valter e Griselda*, obra de Bernat Metge, «petrarquista». Una ràpida ullada a la bibliografia del segle XIX permet d'aïllar certes observacions interessants, en el sentit que mig anuncien una visió crítica del que més tard serà l'«humanisme català».

En el *Bosquejo* de Pers i Ramona⁸ hom pot llegir que «esta especie de revolución en la corte y en las costumbres», que es va produir entorn de Joan I, «ejerció una poderosa influencia en el progreso de las ciencias y de la poesía vulgar». També s'observen amb admiració el «donoso estilo», la «pureza» i l'«estructura gramatical» dels discursos de Martí l'Humà. En canvi Camboliu, al seu *Essai sur l'histoire de la littérature catalane* del 1858,⁹ es fixa en un altre tret d'època (una època que fa anar «depuis le milieu du XIe siècle jusqu'au milieu du Xe»): «l'imitation des littératures italienne, française et néoprovençale», «importées pêle-mêle dans la contrée et imitées a l'envi». Com veurem, al costat del concepte d'«humanisme català», com a fruit d'un període original i creatiu, subsistirà, anys a venir, l'opi-

⁶ Ferran Valentí, *Traducció de les «Paradoxa» de Ciceró*, text, introducció i glossari de Josep M. Morató (Barcelona: 1959), p. 41. Per als lectors medievals de Metge, veg. més avall el text 4, apartat II.

⁷ Félix Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de escritores catalanes* (Barcelona: 1836), facsímil (Barcelona-Sueca: 1973), p. 416, i Juan Corminas, *Suplemento al diccionario crítico de los escritores catalanes* (Burgos: 1849), facsímil (Barcelona-Sueca: 1973).

⁸ Magin Pers y Ramona, *Bosquejo histórico de la lengua y la literatura catalana desde su origen hasta nuestros días* (Barcelona: 1850), p. 55.

⁹ F.-R. Camboliu, *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. Deuxième édition augmentée de la *Comedia de la Gloria d'Amor* de Fra Rocaberti et d'un nouveau fragment de la traduction catalane de Dante (París: 1858), pp. 10 s.

nió, abonada bàsicament per erudits estrangers, que les novetats de finals del xiv són pura imitació d'Itàlia o de França.

Amador de los Ríos,¹⁰ per la seva banda, parla pròpiament de la presència d'humanistes dins de l'ambient cultural català del xv. El punt de partida és la cort d'Alfons el Magnànim a Nàpols. Entre tots els esmentats n'hi ha un que li mereix un particular encomi: Jeroni Pau, que «brillaba sobre todo como poeta latino, conquistando en Nápoles, Bolonia y Roma la estimación de los que cultivaban en igual sentido las artes del Renacimiento».

Pel que fa a Milà i Fontanals, és de notar que no se li va ocórrer d'esmentar cap tret propi de l'humanisme o del renaixement dels segles xiv i xv en la revisió de les glòries literàries medievals que va fer en el seu «Discurs presidencial dels Jocs Florals» del 1859;¹¹ anys a venir, en canvi, quan donà la primera notícia del *Llibre de Fortuna i Prudència* de Bernat Metge,¹² ja oferí una mínima valoració del personatge, autor d'un *Somni* que recorda el d'Escipió descrit per Tulli: «Bernat Metge paraît avoir été un homme entreprenant. À le juger par ses écrits, c'était un de ces esprits hardis et inquiets»... «il est ... plus philosophe que poète». El judici enriqueix l'anterior del 1865 a la «Ressenya històrica».¹³

Finalment en els judicis que Menéndez Pelayo, a la seva *Historia de la poesía castellana en la Edad Media*,¹⁴ expressà entorn del fenomen «humanisme català», hi són ja presents les aportacions de Rubió i Lluch: «La corte de Alfonso V es el pórtico de nuestro [de Castilla] Renacimiento» (p. 250); «El Renacimiento latino en las regiones del Levante de España se adelantó medio siglo respecto a Castilla» (p. 265); «... esta corriente clásica modificó en el siglo xv la literatura catalana vulgar, dando rápida perfección a la prosa en manos de Canals i Bernat Metge» (p. 267).

¹⁰ José Amador de los Ríos, *Historia crítica de la literatura española*, VI (Madrid: 1863-1865), pp. 411-5.

¹¹ Manuel Milà i Fontanals, «Discurs presidencial dels Jochs Florals de 1859, any primer de llur restauració», dins *Obres catalanes* (Barcelona: 1908), pp. 4-7.

¹² Manuel Milà y Fontanals, *Obras completas*, III (Barcelona: 1890), pp. 378-91.

¹³ Manuel Milà i Fontanals, «Ressenya històrica i crítica dels antichs poetes catalans», Premi extraordinari en els Jochs Florals de 1865, dins *Obres catalanes*, p. 36.

¹⁴ Marcelino Menéndez Pelayo, *Historia de la poesía castellana en la Edad Media*, II (Madrid: 1914). Obra començada a redactar el 1890.

B. L'any 1889 és una data clau en la història del concepte d'«humanisme català», no pas perquè s'encunyi l'etiqueta en qüestió — això encara es farà esperar — sinó perquè es produeix la primera gran aportació de material crític i erudit sobre el tema, i molt especialment sobre el que més tard serà «el primer període de l'humanisme català», el més mitificat, el de Bernat Metge i del rei Joan. Com he dit més amunt, es tracta de les aportacions d'Antoni Rubió i Lluch¹⁵ com a erudit i historiador de la literatura i de Josep Miquel Guàrdia com a editor de *Lo Somni*.¹⁶ L'un i l'altre tenen una cosa en comú: una certa militància classicista.¹⁷ En aquest sentit crec que la tasca que van dur a terme per separat¹⁸ es pot interpretar com la convergència d'unes determinades concepcions programàtiques de la cultura en la valoració del passat literari de Catalunya. Rubió i Lluch estructura el seu article com un estudi de la pervivència dels clàssics en la tradició catalana de tots els temps. Guàrdia assenyala Metge com a model de prosa, el model clàssic que necessita la moderna literatura per tal de sobreviure.¹⁹

El *Renacimiento clásico* és escrit en un to polèmic i reivindicatiu; la calorosa retòrica vuitcentista que l'embolcalla n'és una bona prova. Després

¹⁵ Antonio Rubió i Lluch, *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*, discurs de recepció en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona (1889).

¹⁶ J. M. Guàrdia, *Lo Songe de Bernat Metge, auteur catalan du xive siècle, publié et traduit pour la première fois en français, avec une Introduction et des Notes par* — (Paris-Barcelona: 1889). Guàrdia va estampar el text de Metge segons el manuscrit de la Biblioteca Nacional de París, que la crítica posterior no considera pas el millor.

¹⁷ Vegeu Eduard Valentí, «Presència de la tradició clàssica en la Renaixença catalana», dins *Els clàssics i la literatura catalana contemporània* (Barcelona: Curial, 1968), p. 15-54. A la pàgina 26 s'esmenta la vocació classicista de Rubió i Lluch, i a la 30, la del metge i filòsof Josep Miquel Guàrdia. Per a aquest segon, vegeu també Tomàs Carreras Artau, *Estudios sobre médicos filósofos españoles del siglo XIX* (Barcelona: 1952), p. 128. Rubió i Lluch és vist també com a hellenista en l'article de Jaume Medina, «Sòfocles i Eurípides traduïts per Carles Riba», *Els Marges*, Núm. 13 (1978), 102.

¹⁸ Guàrdia afegeix a la pàgina ciii de la seva Introducció a *Lo Somni* (op. cit.) una nota en què diu que ha conegut l'existència d'*El Renacimiento* un cop llest el seu llibre. Anàlogament Rubió, a la nota 3 de la p. 58, dona notícia de l'edició recentíssima de Guàrdia.

¹⁹ Això ho diu a la Introducció de *Lo Somni*, repetidament esmentada, i a tres articles que va publicar significativament a «L'Avenç» els anys 1891-1892 («La font de la Vida», «Antigs e moderns» i «Escola Catalana de bones Lletres»).

de descriure la presència de la «sombra augusta de Roma» sobre l'Edat Mitjana dels anys més foscos, l'autor detecta alguns símptomes de represa cultural a partir de l'època de Jaume I; una represa que esdevé expansió, així que avança el segle XIV: fou un segle «áureo y clásico» (p. 44). Un dels grans temes és la presència dels descendents dels almogàvers a Atenes i Neopàtria; l'autor explica per què no hi hagué contactes culturals directes entre grecs i catalans, però ens recorda l'elogi de l'Acròpolis de Pere el Cerimoniós, testimoni únic en el seu gènere. Un altre tema és el fet que es poden detectar motius clàssics en la literatura catalana i que abundin les traduccions de llatins i d'italians: tot i que destaca el caràcter cavalleresc i medieval d'aquests motius i d'aquestes traduccions, l'autor escriu que Catalunya «recibió la primera las semillas del Renacimiento italiano que las brisas del Mediterráneo llevaron a sus playas» (p. 53). En aquest sentit cal remarcar la presència — retòrica aquí encara — del Mediterrani, i la insistència en la precocitat del nostre despertar als nous temps: el «Renacimiento, cuya alborada primera llegó a estas costas orientales de España, antes que á las letras castellanas y portuguesas...» (*ibid.*). Un altre tema és encara la personalitat de Joan I, «el primer monarca que en nuestra patria sintió el espíritu del Renacimiento» (p. 58). Metge i Canals constitueixen el darrer gran tema del XIV. «Dos verdaderos y primeros renacientes de la literatura catalana, si bien no con un carácter tan humanista como en Italia» (p. 59).²⁰ En el benentès, però, que ho foren «antes que en Castilla» (*ibid.*) n'hi hagués.

Metge és vist amb l'òptica amb què De Sanctis veia Boccaccio: com a possessor del «desenfado casi herético de los futuros hombres del segundo Renacimiento» (p. 61).²¹ A part del valor de la construcció historiogràfica que comporta, el treball de Rubió és també important com a acumulació de dades erudites de primera mà. En aquest sentit totes les pàgines dedicades al XV són plenes de notícies innovadores. El rei Martí és titllat d'«humanista i orador gentil» (p. 67). La cort d'Alfons el Magnànim rep una es-

²⁰ Voldria fer notar que l'apologia del Renaixement català que fa Rubió i Lluch no li impedeix d'apreciar la diferència que hi ha entre un Metge i un Jeroni Pau: un hàbil prosista en vulgar i un poeta en llatí. Cf. més avall. Anys a venir aquesta distinció s'esborrarà sota l'etiqueta d'«humanista» que els englobarà tots dos, per bé que Rubió procurarà deixar sempre clares les coses.

²¹ Rubió ofereix un quadre extens de les fonts de *Lo Somni*.

pecial atenció, i pel que fa a Jeroni Pau, es destaca «el cendrado humanismo de este conspicuo renaciente catalán». Són enumerats traductors, coneguts i anònims; Roís de Corella és jutjat amb duresa i tractat de «gongorista» i de decadent (p. 90).

La conclusió és que el Renaixement català fou un fenomen prematur i frustrat i, si el castellà el va acabar vencent, va ser per causes polítiques (l'imperi espanyol). Es tracta alhora d'un plany per la decadència que sobrevingué amb el XVI i d'una calorosa reivindicació d'aquesta brotada primerenca²² del XIV i del XV que, si tingué deutes amb Itàlia i amb França, s'avançà, en canvi, a Castella.

Rubió ens presenta una Catalunya medieval europea, desvinculada de Castella i en un estat d'evolució cultural superior al d'aquesta, o, si més no, diferent. Si alguna cosa va fer possible aquest fenomen va ser la vinculació de Catalunya a l'esperit clàssic, que li preservà una força interior i una personalitat particular.²³ Crec que no és excedir-se trobar que aquest plantejament té un cert parentiu amb algunes aspiracions molt difoses entre els intel·lectuals catalans del tombant de segle.²⁴ El passat seria, així, el

²² Rubió s'adona perfectament en aquestes darreres pàgines del treball que la pedra de toc per a l'estudi de tot el fenomen és l'evolució de l'estil de la prosa catalana; vegeu infra apartat E. L'any 1947, quan Jordi Rubió i Balaguer amb el seu «Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya», *BSS*, XXIV, 88-98, programà l'estudi científic d'aquesta qüestió, sentirà molt justament la necessitat de recordar aquesta previsió del seu pare.

²³ Vidal i Valenciano, en la resposta al discurs d'entrada de Rubió publicada a continuació d'aquest, es planteja el problema debatut en els termes de si Catalunya ha tingut o no ha tingut Renaixement. Tothom està d'acord que durant el segle XVI Catalunya no va poder participar en aquest moviment; per això el «descobriment» que Rubió fa d'un «classicisme» al XIV i al XV sembla a Vidal una aportació definitiva que aclareix les relacions entre Catalunya i Castella i que, a més, mostra que va ser possible gràcies a l'acció de «lo que en cierto modo podríamos llamar esencia y vida de nuestro suelo». Les riberes del Mediterrani que habitem els catalans ens han conservat l'esperit clàssic (pp. 108-20) i alhora la nostra identitat i la capacitat d'avançar-nos a Castella.

²⁴ Vegeu la definició de les aspiracions dels primers modernistes a J. L. Marfany, «Problemes del modernisme», dins *Aspectes del modernisme* (Barcelona: 1975), pp. 15-34, i també a Eduard Valentí, *El primer modernisme literari català i sus fundaments ideològics* (Barcelona: 1973).

mirall d'un present més somniat que no pas real: la nova Catalunya culta, moderna i europea, lliure del pes d'Espanya, «la morta», de què parlaran tant els modernistes.

Una edició de *Lo Somni* era el complement ideal de les teories de Rubió. La introducció que Guàrdia va escriure per a la seva és una barreja de pamflet contra certs aspectes de la Renaixença i d'estudi crític i erudit sobre Metge. La informació sobre el personatge és rudimentària encara, la visió crítica de la seva obra, ingènua (hom no reconeix alguns «plagis» de Metge). Però Guàrdia no era un medievalista sinó, entre moltes altres coses, un classicista d'escola francesa i valora Metge sobretot perquè li recorda els models de la seva formació; per això, com deia abans, el proposa als catalans que necessiten, per a forjar-se una cultura autònoma moderna, una bona dosi de clàssics.

C. A partir del 89 es multipliquen els estudis sobre la cultura catalana del xiv i del xv. La reivindicació d'un classicisme precoç a Catalunya, d'un vertader Renaixement anterior al xvi, en general, es manté. Els anys 1891 i 1907 surten a Barcelona noves edicions de *Lo Somni*;²⁵ Rubió i Lluch és la peça capital de la investigació d'aquests anys,²⁶ però també cal citar

²⁵ Bernat Metge, *Lo Somni den — ab gran diligència revisat i ordenat* (Barcelona: 1891); *Lo somni d'en Bernat Metge*, notes de R. Miquel i Planas (Barcelona: 1907); *Les obres d'en Bernat Metge*, edició de R. Miquel i Planas (Barcelona: 1910). L'any 1919 va sortir, a més, a la Col·lecció Minerva una reducció de *Lo Somni* a cura de L. Nicolau d'Olwer. Hom hi pot llegir un text modernitzat i podat d'ací d'allà d'alguns fragments.

²⁶ Les contribucions de Rubió i Lluch a la història de la Grècia medieval catalana són diverses i notables. Pel que fa al món de la cultura els seus punts de vista es poden trobar a «La lengua y la cultura catalanas en Grecia en el siglo XIV», *Homenaje a M. Menéndez Pelayo*, II (Madrid: 1898), pp. 95-120. Les figures de Joan I, «verdadero Augusto de la civilización catalana», i del gran mestre de Rodes, Juan Fernández de Heredia, primer traductor de Tucídides i Plutarc, en surten aureolades per llur afeció al món clàssic. En canvi, en una publicació del 1914, «La cultura catalana en el regnat de Pere III», *EUC*, VIII, 219-47, aquest rei és presentat com un monarca medieval fins i tot en les seves preocupacions culturals. L'interès pel món clàssic és només un dels molts ingredients del conjunt de les seves inclinacions no especialment rellevants. Els mèrits de Rubió i Lluch com a restaurador dels valors del passat històric català eren generalment reconeguts. Vegeu, per exemple, la dedicatòria que Ramon Miquel i Planas va estampar al primer volum de la seva Biblioteca Catalana

les aportacions de Lluís Nicolau d'Olwer i de Jaume Massó i Torrents.²⁷ Les pàgines dels *Estudis Universitaris Catalans* i més tard les publicacions de l'Institut van acollir diverses col·laboracions de petita i de gran envergadura.

En un altre ordre de coses els hispanistes Sanvisenti i Farinelli reuniren una quantitat sorprenent d'informació a propòsit del paper dels autors italians del Trecento i del Quattrocento en el desenvolupament de la literatura catalana del xiv i del xv.²⁸ La perspectiva d'aquests estudiosos tendia a fer dependre de les lectures que els nostres avantpassats feren de Dante, Petrarca i Boccaccio tota la novetat cultural del «Renaixement» que Rubió detectà en el seu dia.

L'any 1908 Rubió publicava el primer volum d'una de les seves obres més impressionants: els *Documents per a l'estudi de la cultura catalana medieval*²⁹ que contenen moltíssima informació a propòsit de l'ambient cultural dels nostres segles xiv i xv. En el pròleg el compilador parla amb admiració de la nova «joventut noucentista», consagrada a l'estudi, disposada a salvar l'herència del passat (p. xiv). I és que ja feia dos anys que s'exercia sobre el país l'acció de les *Gloses* d'Eugeni d'Ors. La «noucentització» de la

que conté les obres de Bernat Metge (volum imprès el 1910, però no posat en circulació fins al 1950): A. Rubió, «apologista de l'obra literària de B. M.».

²⁷ Lluís Nicolau d'Olwer va estudiar en dos articles dels *EUC* la influència dels italians en els nostres autors de finals del xiv («Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana», II (1908), 166-79) i les fonts del primer llibre de *Lo Somni* («Del classicisme a Catalunya: Notes al primer diàlech de Bernat Metge», III (1909), 429-44). Nicolau emprà sempre el terme «classicisme» per a designar la vena humanístico-renacentista. Vegeu infra apartat D. En canvi, Jaume Massó i Torrents, a *Les lletres catalanes en el temps del rei Martí i en Ramon Çavall* (Barcelona: 1910), parla de la «forta empenta» que mostra la nostra literatura a començament del xv i es plany de la ràpida decadència que experimentarà a finals de segle sense esmentar la presència del Renaixement.

²⁸ B. Sanvisenti, *I primi influssi della letteratura italiana in Spagna* (Milà: 1902), i A. Farinelli, autor de diversos treballs aplegats a *Italia e Spagna*, 2 vols. (Torí: 1929). Els manlleus dels nostres als italians són tractats sovint amb indignació. Farinelli acusa Metge, per exemple, de «furto doloso e ingente» (I, 272). Vegeu també C. B. Bourland, «Boccaccio and the Decameron in Castilian and Catalan literature», *Revue Hispanique*, XII (1905), 1-232.

²⁹ Barcelona: 1908. El pròleg ocupa les pp. ix-xxxvi.

major part de la intel·lectualitat catalana em sembla que té molt de pes en la introducció — que no es farà esperar — de l'expressió «humanisme català» per a designar el «Renacimiento» de l'any 1889.

Podria adduir alguns textos de l'Ors en què es produeix la sacralització del terme humanisme,³⁰ però són prou coneguts. A mi se m'acut que la famosa dicotomia orsiana Modernisme/Noucentisme s'assembla molt i molt a la burckhardtiana entre Edat Mitjana/Renaixement. Els «segles de dolor»,³¹ que per a Eugeni d'Ors defineixen l'Europa medieval no són gaire lluny del «neguit dolorós» i de l'«apetit de tenebra»,³² que li serveixen per a qualificar el Modernisme català... Aleshores la identificació de Noucentisme i Renaixement no seria més que el resultat d'una petita fusió d'analogies. I com que el Renaixement començà amb l'Humanisme, heus ací el remei que definitivament ha de salvar la cultura catalana. D'altra banda Josep Murgades³³ ha definit molt exactament com, per un procés d'assimilació, amb el mot «classicisme» l'Ors passa de designar un període històric a designar un «sistema polític, filosòfic, ètic i estètic»;³⁴ al mot humanisme li passa una cosa semblant, s'omple de continguts diversos (des de la devoció als clàssics, a una filosofia de la vida, i a una magnificació de la ciència).³⁵ I aquests continguts no s'esvairan del tot quan el terme humanisme serà usat per a designar una època històrica, els nostres segles XIV-XV, tocats de l'«esperit del Renaixement».

³⁰ Són gloses que hom pot llegir a Eugeni d'Ors, *Obres completes. Glosari 1906-1910* (Barcelona: 1950): «descobriment» del Mediterrani, pp. 53 s.; exaltació de l'humanisme, pp. 186-9; com l'humanisme dona vida al classicisme, pp. 455 s.; humanisme enfront de barbàrie romàntica, pp. 576 s.; definició d'humanisme, p. 1245.

³¹ *Op. cit.*, 53.

³² *Amiel a Vic, op. cit.*, 3.

³³ «Assaig de revisió del Noucentisme», *Els Marges*, Núm. 7 (1976), 35-53.

³⁴ *Ibid.*, 49.

³⁵ «L'humanisme vol dir la Ciència sentida com a Passió, i la Passió elevada a Ciència» (*Glosari 1906-1910*, p. 1245). «Tot Humanisme suposa dues coses: ple viure material i ple viure intel·lectual; o, ben concretament: Riquesa i Curiositat» (*ibid.*, 456). Vegeu també Eduard Valentí, *Els clàssics i la literatura catalana moderna, op. cit.*, i Carles Miralles, «Clàssics i no, entre modernistes i noucentistes», *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos*, VI, 1 (1972), 125-35. Ambdós remarquen la indeterminació essencial d'un terme que té, en canvi, tant poder de convicció.

D. Entorn dels anys 20 qualla l'expressió «humanisme català» com a periodització històrica i això es produeix fonamentalment a través d'un nou gran treball de Rubió i Lluch, «Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català»,³⁶ i de l'exaltació de l'escriptor i notari Bernat Metge a la categoria de filòleg humanista. Com és sabut, els qui van batejar la Fundació per a la traducció al català dels clàssics grecs i llatins, patrocinada per Francesc Cambó, van voler veure en el secretari de Joan I el nostre Guillaume Budé.³⁷

L'estudi de Rubió i Lluch sobre la cultura del regnat de Joan I, en principi, és fet segons el mateix patró del que havia publicat a propòsit del Cerimoniós.³⁸ Les diferències fonamentals són que aquell és concebut com un esquema i aquest com una monografia i que aquí l'escriptura desplega, una mica com a *El Renacimiento* del 1889, tota una retòrica al servei d'una interpretació ben concreta dels fets, la que es pot deduir del títol: que Joan I va ser un «humanista» i que va presidir una «etapa humanística» de la nostra cultura. El valor fonamental de l'article, vist des d'avui, és naturalment el rigor i la magnitud de la seva erudició. En efecte, la tesi de fer de Joan I i companyia una colla d'humanistes només se sosté dintre del clima mental de la Catalunya de la Mancomunitat i de la Dictadura. Rubió i Lluch sabia perfectament que, en sentit estricte, l'etiqueta era, com a mínim, ambigua, perquè de filologia clàssica pròpiament dita, de *studia humanitatis* a Catalunya no n'hi va haver abans de la segona meitat del xv, i encara. Però ja hem vist més amunt que els intel·lectuals del moment necessitaven l'humanisme, en el present i en el passat, i que, després del *Glosari*, «humanisme» valia tant pel que simbolitzava com pel que designava.

Llegint amb atenció el treball de Rubió trobem contínuament raonaments d'aquest tipus: «Només Alfons el Magnànim mereix *pròpiament* el títol d'humanista», però Joan I és el que més s'acosta al model abans d'ell, perquè era un «fervent enamorat del saber clàssic» (p. 2). Un altre exemple: el segon apartat de l'estudi es destina a glossar «l'aparició del classicisme hel·lènic» sota Joan I. Aquest rei, per tant, és tractat com «el primer dels so-

³⁶ Va veure la llum al volum X dels *EUC* (1917-1918), 1-117.

³⁷ La campanya per a les subscripcions a la col·lecció de traduccions que editava la Fundació Bernat Metge començà el 1922. L'assimilació Metge-Budé l'assenyala, per exemple, Albert Manent, *Carles Riba* (Barcelona: 1963), p. 37.

³⁸ Vegeu supra, nota 26.

birans hellenistes peninsulars» (p. 29) perquè va aprendre l'alfabet grec, perquè va manifestar en certa ocasió el desig de visitar Atenes (que li pertanyia), perquè va sol·licitar de Juan Fernández de Heredia, il·luminat bibliòfil i traductor de Plutarc i Tucídides, versions de clàssics grecs. Ara, el text també diu que el nostre hellenisme va ser «episòdic» (p. 24), que, en realitat, només es pot parlar d'un «humanisme llatí» que, procedent d'Itàlia, «brillà com una aubada enganyosa del Renaixement» (*ibid.*), que el rei Joan era un *dilettante* (*ibid.*), que Fernández de Heredia «tingué de la història un concepte barroer i completament migeval» (p. 34).

Vull ressaltar amb això que Rubió i Lluch no dona mai gat per llebre: gairebé diria que la seva manera de manejar les abstraccions és massa transparent, neta, honesta.³⁹ Som als antípodes dels procediments del *Glosari*.

Els grans temes de l'«humanisme català», tanmateix, queden fixats en aquest treball de Rubió i Lluch, i giren entorn dels següents punts: la personalitat de Joan I, l'hellenisme absolutament únic a Europa del rei i de Fernández de Heredia, el classicisme llatí de la cort de Joan I, la presentació del rei com a humanista a través de *Lo Somni*, els traductors dels clàssics i dels italians del Trecento, les figures de Bernat Metge i d'Antoni Canals⁴⁰ i, finalment, la precocitat del moviment a Catalunya. L'article que comentem va consagrar també una periodització de l'«humanisme català» que encara cueja (p. 101): 1378-1416 (de Joan I a Ferran I. Introducció del moviment, és a dir primera etapa), 1416-1458 (regnat d'Alfons el Magnà-

³⁹ Heus ací encara una mostra del que vull dir: «No es pot, doncs, parlar pròpiament d'humanisme en aquesta època, i molt menys en les lletres catalanes. Sobre això hem de recordar lo que diuen els autors de la *Histoire littéraire de la France* respecte de l'humanisme en la seva pàtria: «Quan més a fons s'estudia el pretès renaixement de Carles V el Savi, més hom se convenç de què és un bon xic exagerat parlar d'humanisme i d'humanistes a França en el xivè segle». Però el rei Joan I, que nosaltres sapiguem, per ningú se li ha assignat fins al present treball, la important representació que té en el renaixement català, que en canvi no s'ha regatejat pas en el francès al savi Valois» (p. 101). Xènius *docet*: «els catalans, santament ambiciosos, ens hem posat al cap d'aconseguir, en la seva ruta vers l'humanisme, els navilis de Pantagruel, fill de Gargantua!» (*Glosari 1906-1910*, p. 189).

⁴⁰ Per al paper d'humanista que s'atribuïa a aquest lletraferit dominicà, apolo-gista de la doctrina cristiana i traductor de Valeri Màxim, Sèneca i Petrarca, igualment com per a l'enquadrament sistemàtic de tots aquests temes, vegeu el volumet de Riquer, *L'humanisme català*, de què faig esment més avall a l'apartat E.

nim i cort de Nàpols. Contactes vius amb Itàlia, és a dir segona etapa) i 1458-1518 (de Joan II a Ferran II. Aparició de la impremta, moments de plenitud, ràpida decadència, és a dir, tercera etapa). En el pròleg del segon volum dels *Documents per a l'estudi de cultura catalana mig-eva*, aparegut l'any 1921, Rubió i Lluch insisteix en el fet «curiós i inèdit en la nostra cultura» que és «L'humanisme a Catalunya y'l rey Joan I» (p. xxxvi).

En el butlletí de presentació de la Fundació Bernat Metge, imprès a Barcelona el 1922, ens trobem amb unes maniobres conceptuals bastant semblants a les de Rubió i Lluch. A la pàgina 1 llegim que, tal com ens ha ensenyat aquest estudiós, Catalunya, tot i que no va participar del Renaixement del xvi, en va viure una anticipació des dels temps de Joan I, en què floreixen les versions dels clàssics; «la tasca, però, d'aquells abundosos traductors dels escriptors antics en els segles xiv i xv, no arribà generalment a tenir alt valor humanístic». No obstant això, a la pàgina 4, es justifica «l'advocació a Bernat Metge» perquè va ser l'introducció, ja en el primer Renaixement, de l'humanisme en les nostres lletres.⁴¹

És força instructiu, arribats en aquest punt, de llegir l'article que Mario Casella va publicar l'any 1919 sobre *Lo Somni*⁴² perquè es manté totalment al marge de la mitificació de l'«humanisme català» que practicaven els nostres intel·lectuals. És més, Casella se situa tan al marge, que, reprenent la tradició de Sanvisenti i de Farinelli, troba en el fons de la «trepida vigília di quel rinascimento catalano» (p. 145) fonamentalment l'empremta dels italians i arriba a negar que *Lo Somni* tingui cap interès literari, ja que és bastit a partir de plagis; és una «impalcatura rizzata attorno a una casa rovinata» (p. 146).⁴³ Casella reconeix, tanmateix, que el motor de l'interès

⁴¹ En aquest mateix text llegim també que Europa reviu una onada d'humanisme: «I en aquest nou classicisme, Catalunya hi participarà; en aquest nou Renaixement, Catalunya hi serà» (p. 4). Torna l'eco del *Glosari*: «I nosaltres, catalans, ... renunciarem, amb resignació covarda, a la nostra part en el botí de l'Humanisme?» (*op. cit.*, p. 189). Els primers anys de la dècada dels 20 és freqüent la retòrica d'enaltiment del classicisme i de l'humanisme i el desenvolupament de tota una ideologia humanístico-nacional. Vegeu, per exemple, els termes en què ho planteja Josep M. Junoy a «Els clàssics grecs i llatins nostrats», *Conferències de combat* (Barcelona: 1923).

⁴² Mario Casella, «Il «Somni» d'en Bernat Metge e i primi influssi italiani sulla letteratura catalana», *Archivum Romanicum*, III (1919), 145-205.

⁴³ L'escassa valoració de l'estil de Metge que fa Casella sembla excessiva, ja que la crítica recent més aviat ha tendit a confirmar de ple posicions com la que exhi-

pels italians és un fervor classicista profundament arrelat a la Catalunya de la darrereria del XIV (p. 187). Malgrat tot, el renaixement català, per a Cassella, no va ser de cap manera filològic (p. 204), és a dir, marcat pels *studia humanitatis*; va consistir, més aviat, en una mena d'assimilació de l'esperit dels nous temps.

Els anys de la Dictadura van ser fèrtils en empreses editorials al servei de la cultura catalana. La que ens interessa de manera immediata és la col·lecció de textos medievals de Josep M. de Casacuberta, que sortí a partir de l'any 1925 a l'empara de l'editorial Barcino. Significativament fou batejada «Els Nostres Clàssics» i s'inaugurà amb una excellent edició del més «clàssic» dels nostres clàssics: *Lo Somni* de Bernat Metge. Nicolau d'Olwer va escriure un pròleg per a aquesta edició, en què presenta el valor renaixentista de l'obra de Bernat Metge amb arguments purament filològics extrets de l'observació de l'evolució interna de l'estil de l'autor (des del post-trobadoresc *Llibre de Fortuna i Prudència*, a la traducció de la *Griselidis* petrarquesca, i a *Lo Somni*, amalgama personal de fonts diverses). Metge és «el nostre primer renaixent» (p. 12), que com a escriptor i com a filòsof sabé que l'home és la mesura de totes les coses: «entre la fe i el materialisme s'alça l'humanisme i la raó dubtant d'ella mateixa» (p. 13). Heus ací, doncs, un matís ben concret del valor de l'«humanisme català», atribuïble, naturalment, només a Metge: no és pas una novetat, però el text de Nicolau delimita d'una manera bastant clara aquesta accepció d'humanisme destinada a tenir llarga vida en la bibliografia posterior. «Els Nostres Clàssics», com tothom sap, eren, en principi, una col·lecció de divulgació;⁴⁴ *Lo Somni*, Metge i el seu «humanisme» ja eren a l'abast de tots els catalans.⁴⁵

beix el butlletí de presentació de la Fundació Bernat Metge: «la precisió i la elegància, la finor i la sobrietat, la ironia i el rigor, la inspiració clàssica i l'estructura àtica de l'estil de Bernat Metge» (p. 4).

⁴⁴ Vegeu, si calgués, Giuseppe E. Sansone, «I cento primi numeri di "Els Nostres Clàssics"», dins *Saggi Iberici* (Bari: 1974), pp. 293-302.

⁴⁵ Vegeu també la reducció que Nicolau va fer, esmentada a la nota 25. Un altre pròleg tan bonic o més que aquest és el que Carles Riba va escriure per al volum 7 de la col·lecció, que iniciava, el 1926, la malauradament inacabada publicació de la traducció catalana del *Decameron*, del 1429. Referint-se a l'«humanisme català», Riba hi sostenia que «el nostre passat literari es clogué no en un crepuscle, sinó en una aurora; una aurora en la qual pagava a la literatura universal els seus deutes d'influències» (p. 15).

L'any 1927 el mateix Nicolau va publicar el seu *Resum de Literatura catalana*, que perfecciona un esbós anterior del 1917. És la primera visió de conjunt articulada de la nostra literatura en què existeix un període, que va del 1388 al 1500, que s'anomena «clàssic» en el doble sentit del terme; el del títol de la col·lecció de Casacuberta i el que en l'època venia a ser gairebé sinònim d'«humanístic».⁴⁶ I és que no em consta que Nicolau, que se sentia tan humanista, hagués usat mai l'expressió «humanisme català» per a designar els segles XIV i XV sense més matisos.⁴⁷

Cada cop es fa més concret el sentit del terme «humanisme» en els escrits de finals dels anys 20 a frec de l'era republicana. Em sembla particularment representatiu, en aquest sentit, el volum d'homenatge a Joan Crexells publicat per la Fundació Bernat Metge l'any 1929.⁴⁸ Joan Estelrich hi va fer una evocació de l'illustre desaparegut, en què l'«humanisme» s'identificava amb la responsabilitat intel·lectual, amb l'autoeducació de

⁴⁶ Després el terme ha fet fortuna en la divulgació, especialment després del 1934. Tanmateix, M. García Silvestre, a la seva *Història sumària de la literatura catalana* (Barcelona: 1932), ja recull els punts de vista de Rubió i de Nicolau i tracta Joan I i els seus cortesans d'humanistes (p. 162).

⁴⁷ Crec que Nicolau concep l'humanisme d'una manera que, al meu entendre, representa un progrés en relació a l'orsisme. Per una banda hi ha més precisió en l'ús del terme, per una altra s'hi aprecia una mena de militància ètica ben definida. Vegeu supra la nota 27 i els apunts de l'autor que porten per títol «De l'humanisme», publicats a *Universitat Catalana* (febrer 1933), 1. Una de les coses que hi queden més clares és que «l'humanisme porta al liberalisme» perquè l'humanisme és indissociable de la llibertat de l'esperit i «sense la llibertat de l'esperit no hi ha altres llibertats». Crec que és en aquesta línia que se sentiren humanistes, posem per cas, Joan Crexells o Riba. Aquest darrer va publicar, tot just exiliat, l'any 1939, un treball que porta per títol «Sur l'action du classicisme dans la Renaissance catalane», *La tradition vivante. Message mensuel*, V (París: 1939), també a *Obres completes*, II (Barcelona: 1967), pp. 664-74; Riba hi maneja un concepte d'humanisme que comporta tota una filosofia del viure profundament sentida i, en aquelles circumstàncies tràgiques, políticament compromesa, que va de l'ètica, a l'estètica, a la vivència religiosa. Tot això es relaciona amb el que dic més avall a la nota 49.

⁴⁸ *Miscel·lània Crexells* (Barcelona: FBM, 1929). També és interessant el contingut del volum que demostra fins a quin punt Catalunya ja tenia bastants humanistes amb cara i ulls, és a dir intel·lectuals familiaritzats amb la filologia clàssica i la cultura universal, capaços de tractar amb solvència de Lorenzo Valla, d'Horaci, de Plató, d'Eurípides.

la voluntat, amb la llibertat mental. També són il·luminadors naturalment els escrits del mateix Crexells sobre el tema.⁴⁹

E. En el volum que acabo d'esmentar hi ha tres col·laboracions que parlen de l'Edat Mitjana.⁵⁰ Una d'elles em sembla representativa d'una manera d'acabar-se a l'«humanisme català» tota nova i destinada a triomfar anys a venir: Jordi Rubió i Balaguer hi estudia la biblioteca de Pere Miquel Carbonell.⁵¹

Si hom passa llista a la nòmina d'autors catalans des del 1387 al 1518 (termes *a quo* i *ad quem*, com hem vist més amunt, de l'«humanisme català») i busca quins són els que, escrivint en català, van tractar temes característics de la literatura humanístico-renaixentista en un estil emparentat amb el de Ciceró, Sèneca o Ovidi i, a més, pretén que aquests escriptors siguin de primera qualitat, es queda amb dos noms: Metge i Corella. Corella, ja ho hem vist abans, no agradava;⁵² Metge esdevé, doncs, l'únic gran valor. Prou que ho demostra tot el que hem exposat a propòsit de la seva mitificació. Ara bé, si el que interessa no és parlar de l'autor català més notable dels segles xiv i xv que manifesti influències dels clàssics i, per raons diverses, considerar-lo precipitadament un humanista, sinó estudiar la presència a casa nostra dels *studia humanitatis* en aquell període, aleshores Metge desapareix de l'horitzó, perquè no va fer mai de filòleg. Joan I deixa també

⁴⁹ Em refereixo a diversos articles sobre els clàssics en relació amb el món modern que hom pot llegir a Joan Crexells, *La història a l'inrevés* (Barcelona: 1968). Norbert Bilbeny, a *Joan Crexells i la filosofia del Nou-cents* (Barcelona: 1979), també fa referència al fenomen dels humanistes-humanistes de la fornada de la Dictadura-República que succeeixen els humanistes-diletants d'abans (o més ben dit, Eugeni d'Ors), p. 18. D'altra banda, tot això és prou sabut.

⁵⁰ Pere Bohigas, «Idees d'Eiximenis sobre els clàssics»; A. Rubió i Lluch, «Setge i conquesta de l'Acròpolis per N. Acciaiuoli», i Jordi Rubió i Balaguer, «Els autors clàssics en la biblioteca de Pere Miquel Carbonell». Cal assenyalar que tots els temes de la *Miscel·lània Crexells* són clàssics i el de Rubió i Lluch ho és més perquè l'escenari és Atenes i ja sabem que l'Atenes catalana forma part del mite classicisme-humanisme-renaixentisme del nostre segle xiv, altrament dit «humanisme català».

⁵¹ El primer article de Jordi Rubió sobre aquest personatge és «Un bibliòfil català del segle xv: En Pere Miquel Carbonell», *RdC*, VI (1926), 106-42, ara reproduït a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (Barcelona: 1964), pp. 79-89.

⁵² Veg. més avall el text 6.

de ser l'aglutinador del moviment, perquè va ser només, com ja havia escrit Rubió i Lluch, un diletant, així com Heredia fou un home genial, però un home genial totalment medieval...

Si el que interessa és estudiar els *professionals de la filologia* dels segles xiv i xv, resulta que no podem començar més enrera del regnat del Magnànim, perquè, senzillament, no n'hi hagué cap abans. Els humanistes (en el sentit de filòlegs o aspirants a filòleg) catalans es van expressar només en llatí (com els seus col·legues italians, d'altra banda, i van ser bibliòfils, erudits, autors d'epistolari retòrics i de tractats històrics en llatí, es van preocupar per la renovació de la gramàtica i de la retòrica llatines...). Tot això, i molt més, és el que ens ensenyà Jordi Rubió i Balaguer, una de les ments més clares que ha tingut la crítica històrica catalana.

Ara bé, si d'aquí es dedueix que només Carbonell, Jeroni Pau, el Cardenal Margarit i companyia mereixen el nom d'humanistes, ja no hi hauria confusió possible. Però no és així perquè, com sabem, «humanista» també vol dir, per exemple, algú «que considera l'home la mesura de tot», i mil coses més. Sempre hi haurà mitjans per a justificar, per tant, que Metge fou un «humanista»; particularment en el sentit en què ho digué Nicolau l'any 25.⁵³ Aquí el drama més gros, al meu entendre, és que els «humanistes» pròpiament dits, els filòlegs, no van ser ni exemplars com a patriotes (vegeu Margarit), ni massa sòlids intel·lectualment i moralment (vegeu Carbonell). L'estudi dels «humanistes» catalans, en l'accepció que acabo d'exposar i que és la que generalment accepta la crítica internacional, deixa de ser una dedicació lluminosa i enardida a la manera orsiana per transformar-se en una feina d'erudició fatigosa i desagradada. En aquest sentit, el treball que Jordi Rubió ha anat acumulant a propòsit del problema és més i més admirable.⁵⁴

⁵³ Que consti, però, que, pel que fa a aquest autor en concret, és més que justificable l'advocació del terme que es debat, ja que són molts els punts de coincidència entre el personatge i el que serà l'humanisme del xv i del xvi. *Lo Somni*, en efecte, és un text que en història de la literatura s'explica en part en funció de les formes que s'imposaran més endavant: tant pel que fa al pensament com pel que fa a l'estil. Joan Fuster, amb la seva particular acuitat per a aquesta mena de problemes, ja fa anys que va trobar una etiqueta prou definidora per a Metge: «paleohumanista». Vegeu «Qüestió d'exàmens» dins *Heretgies, revoltes i sermons* (Barcelona: 1968), p. 17.

⁵⁴ Alguns títols fonamentals són: «Sobre els orígens de l'humanisme a Catalu-

L'any 1934, quan el que acabo d'exposar ja estava formulat, almenys en l'interior d'alguns caps, es va donar a conèixer un nou investigador de l'«humanisme català» que anys a venir havia d'escriure la monografia definitiva sobre Bernat Metge: Martí de Riquer, aleshores jove i jove. I es va donar a conèixer amb dos treballs d'un valor molt diferent. El seu volumet de divulgació *L'Humanisme català* ve a ser la consagració definitiva (perquè va aparèixer en una col·lecció tan a l'abast com la «Popular Barcino») de la visió de l'«humanisme català» que es dedueix dels dos grans treballs de Rubió i Lluch, «El Renacimiento» i «Joan I humanista», degudament reestructurada, matisada i ampliada d'aportacions erudites. Les novetats principals són de caràcter interpretatiu: l'«humanisme català» no fou una «albada», sinó un «capvespre»; l'«humanisme» va ser en part culpable de la degeneració de la prosa catalana perquè va posar de moda un preciosisme desfermat i l'ús del llatí; Espanya va ser l'hereva, al segle XVI, de la primerenca eclosió representada per Metge i la seva època. El més notable és que la presència d'aquestes tres tesis «deletèries», pel que fa a la mitificació del concepte d'«humanisme català», no va impedir que el volumet de Riquer consagrés la denominació de cara al públic amb gairebé tota la seva força ideològica.

Les tres tesis esmentades més amunt són el cavall de batalla de l'altre treball de Riquer aparegut l'any 34, l'article «Humanisme i decadència en les lletres catalanes».⁵⁶ En la meua opinió el valor fonamental d'aquest paper, a part que ens permet deduir l'*impasse* a què conduïa el concepte his-

nya», BSS, XXIV (1947), 8-98; «De l'Edat Mitjana al Renaixement» (Barcelona: 1948); «Influència de la sintaxi llatina en la Cancelleria catalana del segle XV», *Boletín de Dialectología Española*, XXXIII (1954-55), 357-64; «Sobre Sañusti a la Cancelleria catalana els segles XIV-XV», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, XXI (1963), 233-49; els diversos articles sobre el clima cultural del XV i del XVI reunits a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (Barcelona: 1964); el recull de documents fet en col·laboració amb Josep M. Madurell, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)* (Barcelona: 1955).

⁵⁵ En realitat els seus primers articles sobre el tema són del 1933: «Notes sobre Bernat Metge», *EUC*, XVIII (1933), 105-25; «Influències del *Secretum* de Petrarca sobre Bernat Metge», *Criterion*, IX (1933), 234-48, i «Les lletres de Bernat Metge a Madona Isabel de Guimerà», *Romania*, LX (1934), 94-6.

⁵⁶ *RdC*, XIV (juny-agost 1934), 249-64.

toriogràfic d'«humanisme català» tal com el definia Riquer, és el d'haver provocat la resposta de Jordi Rubió «Humanisme i decadència?».⁵⁷ La contestació d'aquest és, en efecte, tan respectuosa i ponderada com profunda i definitiva. Rubió analitza punt per punt l'article de Riquer i bàsicament defineix la distinció entre escriptors pre-renaixentistes del XIV, tipus Bernat Metge, i «humanistes» d'expressió llatina, que no s'han de buscar abans de mitjan XV (p. 474). Desfà l'equívoc de la relació causa-efecte entre humanisme i decadència (l'humanisme, que s'expressava en llatí, feia el seu camí al marge de la crisi de la prosa catalana afectada per complexos fenòmens històrico-polítics) (p. 483). Puntualitza el sentit del traspàs de l'herència catalana a Espanya, desmuntant un cert aire de fatalitat històrica que tenia la formulació de Riquer (pp. 480 s.). De fet en aquest article hi ha el que és essencial del pensament de Jordi Rubió a propòsit del fenomen «humanisme català», tal com després s'imposarà a la postguerra.

Abans del trencament del 39, però, hi ha encara una darrera aportació significativa per al nostre tema: el treball de Marçal Olivari, «Notes entorn de la influència de l'*Ars dictandi* sobre la prosa catalana de Cancelleria de finals del segle XIV».⁵⁸ L'autor de l'article hi estudia el canvi que experimenten les proses catalana i llatina de la Cancelleria les darreres dècades del XIV. El canvi és degut a la necessitat dels professionals de la Cancelleria d'adaptar la seva prosa al model ciceronià segons els patrons de les *Artes dictaminis*. El fenomen comença essent propi de llur prosa llatina i acaba passant a la catalana. Mitjançant els models elegits s'introdueixen capil·larment certs ferments literaris i de pensament que resulten renovadors i influents. Olivari assenyala, doncs, i estudia un dels principals àmbits d'activitat cultural del XIV: la Cancelleria reial. L'article conté la correspondència privada d'un grup d'oficials de la Cancelleria de l'època de Joan I i de Martí I, conservada en un manuscrit de la Colombina: unes elegants epístoles llatines particulars d'uns quants intel·lectuals catalans de finals del XIV que valoren per damunt de tot el bon estil.

La redacció d'epístoles retòriques llatines és un exercici que cal tenir en compte en l'estudi de l'evolució de la prosa d'art a la Corona d'Aragó tardomedieval, però que no se situa en el filó dels *studia humanitatis* i que revela, per tant, la complexitat de l'entramat cultural del classicisme dels

⁵⁷ *RdC*, XV (agost-setembre 1935), 469-83.

⁵⁸ *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, III (Barcelona: 1936), pp. 631-53.

intellectuals nostrats del xiv i del xv. No hi ha dubte, crec, que als anys trenta es produeix un canvi de rumb en la manera d'enfocar l'afer «humanisme català»: es tracta de tornar als fets i de no deixar-se enlluernar pels termes. Almenys pel que fa al món dels historiadors de la literatura, la discussió queda segellada. No hi hagué un període humanístic presidit per Joan I i Metge. En canvi, hi hagué humanistes d'expressió llatina i manlleus de la cultura humanística, que es poden anar detectant des de les darreres dècades del xiv a les darreres del xvii.

III. EPÍLEG

Crec que és oportú, per a completar el desenvolupament del problema, d'afegir algunes notes referents a com ha estat tractat l'afer «humanisme català» després de la Guerra Civil. L'obra de Jordi Rubió i Balaguer i de la seva escola⁵⁹ ha estat fonamental en el sentit que, sense sortir de la tradició de la nostra investigació, ha remodelat profundament el coneixement del període que ens interessa. Per una banda s'ha desenvolupat extraordinàriament l'estudi de l'evolució de la prosa catalana a partir del treball de Jordi Rubió «Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya»⁶⁰ (1947). La descripció de la diversitat de l'ambient cultural català del xiv i del xv ha estat un altre ampli camp de recerca des del llibre de Rubió *De l'Edat Mitjana al Renaixement*⁶¹ (1948). Finalment Rubió ha establert una periodització (1949-53) de l'època que ens interessa que, de fet,

⁵⁹ Vegeu els títols citats a la nota 54. Altres contribucions fonamentals són les següents: Joan Ruiz Calónja, «Alfonso el Magnánimo y la traducción de la «Ilíada» por Lorenzo Valla», *BRABLB*, XXIII (1950), 105-15; «Valor literario de los preámbulos de la Cancillería real catalano-aragonesa en el siglo xv, *ibid.*, XXVI (1954-56), 205-34; «Anotacions sobre l'humanisme», *ER*, XI (1962-67), 1-10. Ramon Gubern, *Epistolari de Pere III* (Barcelona: 1955. ENC, 78). Josep M. Morató, *Traducció de les «Paradoxa» de Ciceró per Ferran Valentí* (Barcelona: 1959).

⁶⁰ És fonamental el treball de J. Rubió, «Influència de la sintaxi..., *op. cit.* Ramon Gubern, al seu *Epistolari de Pere III*, *op. cit.*, a la p. 22, nota 45, s'arrisca a considerar l'any 1381 com a línia divisòria de l'entrada a Catalunya de la prosa de tipus humanístic. Martí de Riquer dóna per bona aquesta apreciació encara el 1978 («Evolución estilística de la prosa catalana», *Miscellanea Barcinonensis*, XLIX, 7-19).

⁶¹ *Op. cit.*, a la nota 54.

torna a posar en circulació el terme originari del 1889: un Pre-renaixement en temps de Joan I, un Renaixement al xv.⁶²

Al costat del de Rubió hi ha altres noms il·lustres com, sobretot, el de Martí de Riquer, que ha estudiat la figura històrica i literària de Metge (1959)⁶³ i ha escrit una *Història de la literatura catalana* (1964)⁶⁴ que, presidida per un extrem esperit d'eficàcia, prescindeix, fins on és possible, de les perioditzacions i dels problemes que en deriven, per presentar la matèria agrupada en àrees temàtiques.

L'any 1967 se celebrà a València el VIIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Riquer i Rubió hi llegiren sengles comunicacions titulades respectivament «Medievalismo y humanismo en la Corona de Aragón a fines del siglo xiv» i «Humanisme i Renaixement».⁶⁵ En realitat els dos treballs es poden prendre com a descripcions d'un estat de la qüestió, en termes generals, encara en vigor. L'humanisme del xiv és un ingredient que cal destriar en àmbits tals com la perfecció de l'estil de determinats funcionaris de la Cancelleria, la manera tota deseixida d'entendre la fe, la moral i la política, representada per la «camarilla» de Joan I, la consciència literària d'alguns respecte a llur petrarquisme i molt particularment la maduresa literària i les ironies de *Lo Somni*. Malgrat tot, les actituds medievals són ben vives i arrelades i sobreviuran fins entrat el xvi i més enllà i tot.

L'humanisme filològic llatí comença a la cort napolitana del Magnànim i a finals del xv dóna alguns noms més o menys insignes (Margarit, Carbonell, Jeroni Pau): la introducció de la impremta canvia les coses. El xvi es caracteritza per oferir un humanisme completament nou i importat que se centra entorn dels textos gramaticals de Nebrija.^{65a} Un vessant for-

⁶² «Historia de la literatura catalana» dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, I (Barcelona: 1949), pp. 645-756, i III (Barcelona: 1953), pp. 727-930.

⁶³ *Obras de Bernat Metge* (Barcelona: 1959). Llibre important per l'aportació documental, que permet que hom es faci una idea bastant concreta de la vida de l'autor i que sobretot ajuda a entendre el contingut polític de *Lo Somni*. És notable també l'estudi de l'estil de la prosa de Metge.

⁶⁴ El conegut llibre de consulta obligada (Esplugues de Llobregat: 1964).

⁶⁵ El treball de Riquer és publicat al primer tom del volum segon de les actes del congrés (València: 1969), pp. 221-35. El de Rubió, al segon tom del tercer volum (València: 1973, pp. 9-36).

^{65a} Vegeu també Francisco Rico, *Nebrija frente a los bárbaros* (Salamanca: 1978), pp. 105-12.

ça notable d'aquest nou clima humanístic és la renovació dels corrents espirituals, que van de la «devotio moderna» a l'erasmisme.⁶⁶

En els últims anys han aparegut algunes monografies de gran interès que ens permeten de descobrir nous caires de la cultura de l'època en què va ser viu l'humanisme. Són la de Jordi Carbonell sobre Corella,⁶⁷ la de R. B. Tate sobre Margarit,⁶⁸ la de Josep Perarnau sobre Malla.⁶⁹ En tots aquests treballs el terme «humanisme» sol tenir una funció adjectiva que determina certs productes culturals vinculats al món dels «studia humanitatis» i idees annexes.

Em sembla, doncs, poder afirmar que en l'àmbit de la història de la literatura catalana hi ha una tendència generalitzada a esquivar el valor

⁶⁶ Hi ha diverses aportacions de Rubió recollides a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, op. cit. Remetem també al treball fonamental de Miquel Batllori, «Humanisme i erasmisme a Barcelona (1524-26)», dins *Vuit segles de cultura catalana a Europa* (Barcelona: 1958), pp. 85-100. Cal no oblidar, tanmateix, els assaigs de Joan Fuster sobre el tema, recollits a *Heretgies, revoltes i sermons* (ja citat), que, ultra aclarir moltes coses relacionades amb l'erasmisme valencià, proporciona una visió nítida i intel·ligent de la nostra història cultural del xvi. Quan Fuster parla d'«humanisme català» es refereix als erasmistes i paraerasmistes del xvi que es caracteritzen per ser tan «gramàtics» com «heretges», ja que llur obsessió filològica per la crítica els duia a subvertir les bases de la religiositat conventual (op. cit., pp. 11-28). Recordem també com Fuster té molt de punt a subratllar l'abisme total que separa el «paleohumanisme» de Metge (vegeu supra nota 53) de l'humanisme erasmista del xvi (op. cit., p. 18).

⁶⁷ En realitat és un breu però notable pròleg que precedeix l'edició de Joan Roís de Corella, *Obres completes. I. Obra profana* (València: 1973). Carbonell valora històricament la figura de l'autor i acaba definitivament amb el mite del Corella decadent.

⁶⁸ Robert Brian Tate, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona: 1976). Versió catalana corregida i augmentada de la tesi de l'autor, molt important per a la valoració plenària de l'obra historiogràfica de Margarit i sobretot per a entendre el seu concepte d'Espanya, formulat amb materials genuïnament humanístics al servei de la política de Joan II i de Ferran el Catòlic, una política que no deixava de ser catalana.

⁶⁹ Felip de Malla, *Correspondència política*, a cura de Josep Perarnau (Barcelona: 1978). És el volum 114 d'ENC, que conté només l'estudi de la vida i de l'obra de l'autor. El punt més estudiat és la ideologia política de Malla, a mig camí entre el tomisme medieval i el cesarisme dels nous temps.

substantiu que Rubió i Lluch atribuï al terme «humanisme català»; la qual cosa no vol dir, naturalment, que hom no continuï utilitzant l'esmentada etiqueta historiogràfica en el sentit original. El cas més il·lustre és el dels nombrosos textos del pare Batllori que afronten la nostra qüestió.⁷⁰ Qui signa ha pogut experimentar com dintre de la història literària catalana la multivocitat de certes etiquetes crea lamentables confusions, especialment quan aquestes etiquetes porten darrera tota una història;⁷¹ és per això que el terme historiogràfic de què s'ha tractat no li acaba d'inspirar cap absoluta confiança.

IV. CONCLUSIONS

Tot el que hem dit es pot reduir al següent esquema:

A. Abans del 1889 pràcticament només es pot parlar d'intuïcions precursors, datables, això sí, des del mateix segle xv (Valentí, Margarit). De Torres Amat i Milà i Fontanals hom pot espigolar en la bibliografia erudita algunes referències soltes, i sovint contradictòries, als canvis culturals que s'inicien a finals del xiv.

⁷⁰ Els treballs d'aquest estudiós sobre la qüestió que ens ocupa han estat recollits posteriorment a la redacció del present article a: *A través de la història i la cultura* (Montserrat: 1979); *Orientacions i recerques*, (Barcelona: 1983) i *Humanismo y Renacimiento: Estudios hispanoeuropeos* (Barcelona: 1987).

⁷¹ L'article de Ruiz Calonja, «Anotacions sobre l'humanisme», op. cit., pot servir d'exemple de les moltes distincions que cal introduir en parlar de l'humanisme als segles xiv i xv. Em sembla que, per exemple, pot ser origen de malentesos incloure un teòleg com Ramon Sibiuda a l'«humanisme català» (al costat de Metge, Joan I, Canals i dels funcionaris lletraferits de la Cancelleria reial) com s'apunta a la p. 296 de «La cultura catalano-aragonesa durant la dinastia de Barcelona (1162-1910): Corrents actuals de la investigació», *VII Congreso de historia de la Corona de Aragón, I, Ponencias* (Barcelona: 1962), pp. 329-407. Llevat de certes afirmacions presents en *Lo Somni* a propòsit del valor de l'individu humà i d'una certa pruija apologètica de Canals, els punts de contacte entre el món de la Cancelleria i aquell notable teòleg se m'escapen, especialment ara que Jaume de Puig i Oliver ha publicat el seu «Escriptura i actitud humanística en el *Liber Creaturarum* de Ramon Sibiuda († 1434)», *Revista Catalana de Teologia*, III, I (1978), 127-51.

B. L'any 1889 Antoni Rubió i Lluch publica *El Renacimiento clásico en la literatura catalana* i Josep Miquel Guàrdia llança la primera edició de *Lo Somni* de Bernat Metge. Es tracta del «descobriment» de l'entrada precoç de Catalunya al món del Renaixement i de la divulgació del text més representatiu d'aquest Renaixement primerenc. Cal remarcar que es tracta de dues iniciatives independents a la vigília de l'inici de l'època modernista.

C. Alguns erudits forasters (Sanvisenti, Farinelli) i del país (Rubió i Lluch, Nicolau d'Olwer) contribueixen a ampliar els coneixements sobre els segles XIV i XV. Es produeix la penetració capil·lar de les consignes noucentistes que exalten la funció històrica de l'humanisme i la necessitat que els catalans s'assimilïn a l'humanisme universal.

D. Rubió i Lluch publica *Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català* (1917-19) i la Fundació Bernat Metge (1922) consagra la imatge de l'autor de *Lo Somni*, com a humanista en vincular-lo a una empresa tan ambiciosa per a l'anostrament de la tradició clàssica antiga.

E. El llibret de divulgació de Martí de Riquer *L'Humanisme català* (1934) contribueix a fixar aquesta expressió per a designar una etapa de la nostra cultura. Malgrat tot, l'autor posa en circulació certes idees noves a propòsit d'aquest punt que provoquen una polèmica amb Jordi Rubió i Balaguer. Les opinions que expressa aquest en la discussió i un article de Marçal Olivar sobre l'estil dels secretaris de la Cancelleria a la darrereria del XIV (1936) representen una renovació total de la manera d'enfocar la qüestió de l'humanisme i del renaixement en el passat català. Es tracta, en síntesi, de donar més valor als fets que no pas al muntatge historiogràfic que hom pot bastir a partir d'aquests fets.

Ja abans de la Guerra Civil, doncs, queda closa la discussió sobre l'«humanisme català». Això no vol dir que l'expressió no hagi sobreviscut, però el seu valor és contrapesat per les noves aportacions de la crítica que, a partir de finals dels anys quaranta, de fet ha anat desenrotllant els punts de partida exposats per Jordi Rubió els anys trenta.

[1979]

SOBRE L'EDAT MITJANA, EL RENAIXEMENT, L'HUMANISME I LA FASCINACIÓ IDEOLÒGICA DE LES ETIQUETES HISTORIOGRÀFIQUES

Tractaré d'explicar les tribulacions de qui ensenya història de la literatura a una universitat del país i, dintre de les seves limitacions i quan les circumstàncies li ho permeten, procura de trobar la manera de vendre als seus estudiants d'una manera passablement posada al dia tot aquest embull de la transició de l'Edat Mitjana al Renaixement. Cal aclarir que això s'esdevé en l'àmbit català, on la tradició de la docència de la cultura pròpia no ha pogut acabar d'arrelar mai i on el pas famós de l'Edat Mitjana al Renaixement representa exactament el contrari del que fou per a Itàlia, país per al qual Jacob Burckhardt va fabricar fa més d'un segle aquests dos conceptes entesos com a dialècticament antitètics. No sé si això és suficient per a fer-se càrrec de la magnitud del problema. Em temo que no.

Avui que les humanitats estan en crisi, ser professor d'història de la literatura vol dir pertànyer a una de les branques obsoletes, avorrides i, de fet, prescindibles del saber. Un professor de literatura no és pròpiament ni un historiador, ni un crític, ni un lingüista. De fet és totes tres coses, però no està instal·lat còmodament en cap. ¿Què s'ha fet de la filologia, que en altres temps l'hauria pogut definir? Sembla que, a grans trets, ha passat de contraure noces amb Mercuri a encapçalar impresos de matrícula a les nostres universitats, reduïda ja a un pur *status vocis* d'aire administratiu i esotèric. La filologia, tan estimada pels humanistes, de Petrarca a Erasme, de reina dels sabers a cendrosa que només se salva si s'informatitza; heus ací una història dels nostres temps. Doncs bé, en aquest clima de desencís, no li demaneu, per favor, al sofert professional de l'ensenyament de la història literària passió filològica en el sentit humanístic del terme. Deixeu-li desembolicar la troca amb un cert distanciament i una certa prevenció davant de les magnificacions massa aparatoses, i sobretot massa unívokes, dels conceptes clau d'una historiografia cultural que, en el món on li toca de viure, fa aigua per tots cantons.

I heus ací que un bon dia em vaig trobar davant d'una cosa que es deia

«humanisme català» i que s'havia esdevingut entre més o menys 1380 i 1500. Un fenomen precoç, que dona una figura rutil·lant, dita Bernat Metge, i que després s'esfuma sense deixar rastre. Tanmateix l'«humanisme català» de Joan I, Metge, Canals i l'aragonès Heredia, en la bibliografia que jo manejava tenia una existència diguem-ne substancial. No hi havia manera que em sortissin els comptes. Si l'Humanisme és la preparació del gran canvi cultural del Renaixement, ¿com pot ser que l'«humanisme català» s'esfumi? ¿Quina mena tan estranya d'«humanisme» és? D'altra banda, ¿com pot ser que després de la desaparició del precoç i sorprenent moviment sobrevingui la Decadència, que és el que deia que sobrevenia la bibliografia a què alludia més amunt? Vénen ganes de preguntar-se si l'una cosa no s'ha de posar en relació de causalitat amb l'altra, vull dir l'«humanisme català» amb la «decadència catalana». Tots sabem que algú ho va fer i també sabem que la resposta a la proposta d'establir aquesta relació de causalitat (la discussió és una de les glòries passades de la primitiva Revista de Catalunya l'any 1935)¹ va significar una de les aclarides d'idees més sànes que ens hagi proporcionat mai l'admirat Jordi Rubió i Balaguer.

No senyor, el primerenc «humanisme català» no es pot prendre com a causa de la Decadència, entre altres coses perquè és un «humanisme» no-més romanç i hem de tenir en compte el vessant llatí de l'humanisme del xv i del xvi, si de debò el volem posar en relació amb el canvi de formes de pensament i de vida que anomenem Renaixement. Emergeix així una altra manera — l'única que em sento capaç d'homologar dintre de la història cultural d'Occident — d'entendre l'humanisme català: a través del cardenal Margarit, de Jeroni Pau, de secretaris i de gent de ploma, que no figuren al quadre d'honor de les lletres catalanes, però que potser ens perme-tran algun dia d'explicar si efectivament la introducció del Nebrija va ser o no va ser una revolució i per què. Sobretot, és clar, si els exhmem i els estudiem. Però això és competència dels professionals del gremi veí, els de clàssiques, hereus dels antics experts en els *studia humanitatis*, tan escoltats i reverenciats als seus dies d'esplendor. Pregunteu-ho a la Mariàngela Vil·lalonga, que va publicar el 1987 l'edició crítica de les obres llatines completes de Jeroni Pau: el primer *humanista català* del segle xv que modernament circula en lletres de motlle.²

¹ Vegeu el text anterior, apartat II. E

² Vegeu el text següent.

¿Que n'hem de fer, doncs, de l'«humanisme» romanç primerenc i esmolat com una punta de llança, que projecta Catalunya cap a l'alta cultura classicitzant abans que Castella es deixés penetrar de les càlides brises del Mediterrani, portadores, segons Rubió i Lluch, de la llavor del Renaixement? Els italians tenen una paraula molt expressiva i intraduable: *ridimensionare*. Cal reduir-lo a la seva justa mesura, aquell pomell de fenòmens culturals que Rubió i Lluch en plena eufòria noucentista batejà d'«humanisme català».

¿Que mentrestant ha estat mitificat, petrificat en marmòria eternitat de glòria pàtria? Doncs, això no ens ha de fer perdre el sentit de les justes dimensions de les coses. No proposaré pas que canvieu de nom la Bernat Metge, perquè ara jo cregui que l'heroi epònim més que un humanista era el més murri i el més genial dels homes de l'Edat Mitjana del país. Vittore Branca va dur a terme amb èxit a Itàlia l'operació paral·lela de descobrir, fa ja trenta anys, un Boccaccio medieval. No em consta que hagi trontollat cap fonament, i això que el mestre De Sanctis havia designat oficialment Boccaccio com l'alba dels temps moderns.

Medieval o humanista, Metge roman singular i inigualat pels castellans. No tinc cap necessitat de tirar pedres al terrat propi. Tampoc no tinc cap obligació de fer curses amb els castellans a veure qui la diu més grossa. Tan sols voldria, si m'és llegut, explicar el mateix pomell de fenòmens estudiats per Rubió i Lluch amb paraules meves i, sobretot, sense determinats pòsits de periodització històrica de caire idealista que avui dia resulten francament depassats; tronats fins i tot.

Amb aquests precedents em sembla que ja puc començar a expressar el contingut real de les meves tribulacions abans alludides. Potser només convé encara posar de manifest una cosa, la paradoxa que subsisteix a l'interior del concepte d'«humanisme català», iniciat al segle xiv i esfumat cap a finals del xv.

A l'origen dels conceptes historiogràfics de Renaixement i Edat Mitjana hi ha la creença que el primer va representar efectivament un començament absolut. El començament absolut de l'home modern, sorgit de les tenebres de crueltat, barbàrie i ignorància de l'Edat Mitjana. En la dimensió de pensament pròpia del subproducte hegel·lià que hi ha al darrere de la divisió entre Renaixement i Edat Mitjana, els dos conceptes són l'un el revers de l'altre. L'Edat Mitjana nega i ofega els valors humans sota el pes d'un teocentrisme estrangulador; el Renaixement allibera l'home, que es

redescobreix ell mateix, com l'au fènix renascuda de les cendres, i es llança a la joiosa conquesta d'un món que se li ofereix fet a la seva mesura.

El Quattrocento italià és la materialització del retorn creador a l'anti-gor. La gran ruptura del Renaixement descansa sobre l'Humanisme; l'Humanisme és el vessant erudit i filosòfic del Renaixement, que prepara el terreny per a l'eclosió de les arts i dels grans descobriments científics i tècnics propis de l'Edat Moderna. En la cultura italiana, per a la qual, com he dit, va ser ideat el plantejament que acabo d'evocar, l'Humanisme és efectivament el redescobriments d'antics còdexs amb obres clàssiques perdudes, l'estudi sistemàtic del grec, el relleuament de l'opus platònic, l'afinament del coneixement de la gramàtica llatina, la imitació dels antics poetes i pensadors grecs i romans.

El Renaixement és el fruit assaonat de tot això: Leonardo, Miquel Àngel, Ariosto i els que calgui. L'Humanisme és, per als italians que raonen com acabo de descriure, el retrobament de l'esperit nacional i la projecció cap a la màxima afirmació històrica dels temps moderns: el Renaixement artístic. Itàlia al Renaixement torna a ser una nova Roma civilitzadora d'una Europa bàrbara.

Suposo que, un cop rememorat tot això, són clares les raons que em fan veure com una paradoxa la proposta historiogràfica d'un «humanisme català» que no prepara ni empeny cap eclosió nacional, sinó que més aviat, sospitosament, es produeix abans d'una Decadència. Un «humanisme català» sense caçadors de manuscrits, ni neoplatònics, ni editors de textos, ni estudiosos sistemàtics del grec, ni imitadors dels clàssics pròpiament dits. Un «humanisme català» fet de traductors, de *dilettanti* (la paraula és de Rubió i Lluch) i d'un sol escriptor excepcional. Un «humanisme català», en fi, la major virtut del qual és la d'haver existit abans que a Castella existís res de semblant. Repeteixo: per a mi, que jugo ara volgudament al joc de contemplar les coses en perspectiva italiana, un «humanisme» d'aquestes característiques és, com a mínim, una paradoxa.

I em pregunto: ¿voleu dir que val la pena d'apostar a hores d'ara a favor d'aquest «humanisme català», que ja rancieja i que se'ns ofereix tan paradoxal i tan esmunyedís? ¿No seria més pràctic i operatiu empescar-se un altre sistema de periodització històrica per a emmarcar degudament la vitalitat cultural i literària que s'inicia als temps del Cerimoniós i dels seus dos fills? La pregunta fa temps que em balla pel cap i no m'he estat pas de plantejar-la en públic. Com es pot veure al text que precedeix, ja fa temps

que vaig exposar com, al meu entendre, s'havia produït el procés ideològic de construcció del concepte historiogràfic d'«humanisme català». Les conclusions eren evidents: l'«humanisme català» és una maniobra noucentista, un típic producte de la necessitat de retrobar una història nacional de Catalunya que estigui d'acord amb un determinat ideal i, sobretot, amb un determinat programa polític i cívic. Eugeni d'Ors predicava Cultura i Humanisme; els erudits col·laboraven a la tasca retrobant aquests valors a les profunditats de la història, com les àmfores gregues que Costa i Llobera diu que la terra mallorquina conserva, testimoni fervent de la seva fidelitat al món clàssic. Des de l'òptica de l'any 1986, però, si se'm permet, hi ha força coses a objectar a l'ideari noucentista. Com a estudiosa de la literatura catalana del xiv i del xv, sense anar més lluny, el programa noucentista em ve curt. Per exemple: ¿què n'hem de fer, de València? ¿És Catalunya-ciutat, València? Caricatures a part, si el professor d'història de la literatura prescindeix de València, tocant a la matèria del segle xv, es queda sense feina. Sembla, doncs, més econòmic plantejar-se les coses d'una manera que resulti francament beneficiosa.

Parlava més amunt de desconcert i de prevenció davant de la discussió dels termes Humanisme i Renaixement a les lletres catalanes. La proposta de jubilar honorablement el concepte d'«humanisme català», segons com, és interpretada a la desesperada: per a alguns s'ensorra l'assignatura com un castell de naips per manca d'armadura ideològica; per a altres l'intent de redefinir determinats conceptes és pura iconoclàstia i tal vegada rebentisme, ganes de molestar. Però no ens deixem atabalar. De fet tot és més clar que l'aigua. Tornem als nostres propòsits d'abans: *ridimensioniamo*. Salvem el pomell de fenòmens assenyalats per Rubió i Lluch als temps de Joan I com una mostra de protohumanisme (l'etiqueta és de Fuster), més o menys il·lustre i meritòria, i desplaçem l'interès al segle xv, que és quan es produeix a Occident, segons la tradició historiogràfica més generalitzada, algun tipus de trencament significatiu.

¿Com solucionar ara, doncs, la papereta del pas de l'Edat Mitjana al Renaixement a Catalunya, on no tenim al xvi cap gran valor literari ni artístic que justifiqui el desplegament de tota una «filosofia» del canvi substancial de manera de viure i de fer a l'entrada de l'era moderna? Si alguna cosa hi ha a Catalunya entre el xv i el xvi, culturalment parlant, són continuïtats, segons que anem comprovant cada dia.

Només un exemple significatiu. El meu col·lega Joaquim Garriga, que

ha escrit una història de l'Art Català del segle XVI, és el primer que ha començat a dir les coses pel seu nom amb fermesa i claredat. Sense por de caure en cap trampa ideològica: a Catalunya, de Renaixement pròpiament dit, no n'hi ha. Hi ha un «Art de l'època del Renaixement», que a estones és renaixentista i, més sovint, és gòtic. Si algú gosés dir mai que una persona com Garriga, que ha catalogat tots els monuments, totes les escultures i totes les pintures de Catalunya d'un segle artísticament tan poc atractiu com el XVI, és un rebentista o un quintacolumnista ideològic, només perquè comprova que la periodització italoecèntrica que es van inventar els alemanys del segle passat ve a contrapèl a la cultura catalana, tingui per cert, aquest algú, que podria comptar amb la meua més absoluta reprova. És evident que el més elemental sentit comú juga a favor de la posició de Garriga; no cal dir que, des de la meua òptica literària, m'hi adhereixo plenament.

En poesia tenim, en efecte, del XV al XVI, més continuïtats que trenaments i és cosa sabuda que la poesia catalana no es desfà definitivament dels hàbits medievals fins que no s'imposa, en ple segle XVII, l'escola barroca. Pregunteu-ho a l'Albert Rossich, que ha fet l'edició crítica de Francesc Vicenç Garcia, ha estudiat la figura històrica d'aquest personatge i està censant tots els manuscrits poètics del barroc català. Les grans innovacions poètiques que Joan Boscà va transmetre a Garcilaso van tocar només d'esquitllentes la poesia catalana. Pere Serafi, com a petrarquista, no passa de ser un eco esmorteït i llunyà del famós sermó de Navagero; com a imitador de Boscà, pot fer pensar perfectament en una línia ininterrompuda des dels temps de Romeu Lull. La major revolució del món de les lletres, la impremta, ¿no és un fenomen que precisament, des del 1474, estableix continuïtats entre el segle XV i el XVI? Admetent que, en lloc de Decadència, és molt més exacte parlar de col·lapse de la quantitat i la qualitat de la producció literària al tombant del XVI, no em sembla cap bestiesa dir que totes les innovacions que les lletres catalanes experimenten al llarg d'aquest segle es podrien acabar qualificant com a importacions més o menys heterogènies i mal arrelades sobre un *humus* de continuïtat.

I ara ja som al cap del carrer. Als catalans, el que ens va bé són les perioditzacions historiogràfiques que es puguin comptar en «temps llargs», laxes, poc dialèctiques, i sobretot, respectuoses dels valors de l'Edat Mitjana. És una proposta purament pragmàtica. Els catalans, si algun temps vam tenir un cert paper en el concert de les nacions, va ser a l'Edat Mitjana.

na. La nostra millor literatura és la dels segles XIV i XV, els segles que corresponen precisament a la Baixa Edat Mitjana, la que va ser anomenada per Huizinga, «Tardor Medieval». Tots els qui hagin llegit amb fruïció el vell i savi llibre de Huizinga comprendran que, tal com he plantejat les coses, l'etiqueta de Tardor Medieval és molt temptadora, si realment tenim la necessitat d'aferrar-nos a etiquetes per a explicar els fenòmens històrics.

El conegut historiador holandès descriu el clima cultural i vital d'una època, el segle XV als Països Baixos, a través de testimonis extrets de les cròniques dels ducs de Borgonya i d'altres informacions complementàries. El seu segle XV als Països Baixos és completament diferent del mitificadíssim Quattrocento italià, l'alba autèntica del gran canvi de la història de la humanitat, segons el que la historiografia a l'ús ensenyava a començaments de segle; és, però, un segle XV ric, contradictori, complex i ple d'una peculiar creativitat. És el segle que dona vida, per exemple, a la pintura dels germans van Eyck, glòria de la cultura flamenca i producte artístic profundament medieval, segons el nostre autor. Heus ací com Huizinga, per tal de no ser engolit, com a defensor dels seus valors neerlandesos, pel xuclador de la divisió dicotòmica Edat Mitjana/Renaixement, se sent en la necessitat de dotar de personalitat pròpia l'acabament de l'edat de les tenebres.

L'únic problema de la maniobra ideològica de Huizinga és que es bas-teix sobre una fe incontaminada en la idea de la *renovatio* renaixentista i, per tant, la Tardor Medieval que en resulta és, de fet, decadent, amb símptomes de descomposició i de mort i amb totes les malalties de l'esperit pròpies de les manifestacions extremes dels grans moviments artísticoculturals. El Decadentisme del XIX és un Romanticisme exacerbat i febrós, i la Tardor Medieval és l'Edat Mitjana ultrada i senilment emmalaltida. Cal advertir, doncs, que en aquest sentit tan connotat, el terme de Tardor Medieval no ens convé gens a Catalunya (ni a ningú en general). El rerafons del *Tirant lo Blanch*, de March, del *Curial e Güelfa*, del *Spill*, no m'ho sembla, de decadent. Diria que no m'ho sembla gens; més aviat el trobo, literàriament parlant, coratjosament i imaginativament innovador. Pregunteu-ho a l'Anton Espadaler, que ha escrit sobre la naturalesa novel·lística del *Curial*. ¿Podríem parlar d'una Tardor Medieval entesa positivament, és a dir pensant tan sols en la idea de la plenitud i la saó dels fruits a la tardor, en l'espectacle magnífic dels arbres multicolors un matí gloriós a darreries d'octubre? No se m'escapa que aquestes imatges poden fer caure el meu discurs en l'impressionisme líric, però només es tracta d'una humil

temptativa de salvar etiquetes consagrades, capaces de salvar, al seu torn, els fenòmens que ens interessen. Us ho explicaré ben clar d'una altra manera. Si de debò és necessari bastir el discurs historiogràfic a partir de teories que siguin avalades com a mínim per mig segle de vida, tinc la impressió que em sento capaç d'oferir als nostres estudiants una Tardor Medieval atractiva i fascinant, que els animi a creure que el nostre passat històric realment val la pena o que, si més no, pot resultar entretingut.

Huizinga produïa al primer terç de segle i era un home format i arrelat en concepcions idealistes de la història; parlava seriosament de l'esperit dels pobles i de les èpoques, però intuïa coses que encara avui interessen als historiadors partidaris dels «temps llargs», partidaris, per exemple, com Jacques Le Goff, d'una Edat Mitjana «llarga». Així, le Goff, arran de la segona edició francesa del llibre de Huizinga, ha volgut reconèixer en l'holandès un autèntic precursor de la seva posició. Gairebé tots els textos més importants de divulgació històrica del crític francès són traduïts a l'espanyol. Estic parlant, doncs, de propostes historiogràfiques notòries. Potser no és traduït, però, un petit assaig seu que ara m'interessa, el que porta com a títol «Pour un long Moyen Âge». És un text que va ser publicat en una revista el 1983 i recollit en volum el 1985. Jacques Le Goff hi predica la idea que cal reduir el Renaixement a les seves justes proporcions: *ridimensionare*. No és bo deixar-se enlluernar pel Renaixement: fou un esdeveniment brillant, però superficial, ens diu. La història, per al nostre autor, no és solament la dels fets intel·lectuals i artístics, sinó també la de les formes de vida, de la cultura popular, de les «mentalitats». Le Goff es mira l'Occident i hi veu un llarg període que va de la caiguda de Roma a la revolució industrial, amb subperíodes interns que en cap cas no comporten talls dialèctics entre els uns i els altres. L'historiador abona les seves tesis amb la remissió a teòrics que neguen la validesa epistemològica de tota periodització.

A Catalunya, l'Edat Mitjana «llarga» de Le Goff i dels qui pensen com ell, li va bé; almenys jo, com a estudiosa i divulgadora de la cultura literària catalana, m'hi trobo còmoda, dins d'una Edat Mitjana d'aquestes característiques. Em resulta fàcil de col·locar-hi el repertori de la història literària. Si més no, un plantejament d'aquestes característiques m'estalvia problemes. Ja no cal que em trenqui el cap fent jocs de mans amb els conceptes d'Humanisme i Renaixement. En puc parlar en minúscula i puc oblidar tota substantivitat atribuïda als períodes que designen. Hi ha coses

que són humanístiques i coses que són renaixentistes. Bernat Metge, per exemple, té trets humanístics i Pere Serafi, renaixentistes. Són trets que conviuen amb d'altres i que ni els exclouen ni els engloben dintre d'una superior unitat de sentit.

Aquesta possibilitat de fer servir les grans etiquetes culturals buidades de metafísica, com a purs referents del discurs descriptiu de l'historiador, ja la va reivindicar fa anys sir Ernst Gombrich des de l'Institut Warburg de Londres. Qui ho desitgi pot llegir en castellà una magnífica conferència seva sobre aquestes qüestions, que circula a casa nostra amb el títol de *Tras la historia de la cultura*. Gombrich és efectivament una de les grans autoritats vivents que poden legitimar la maniobra que estic descrivint, és a dir la de manejar amb llibertat els grans conceptes historiogràfics sortits de la història de l'esperit de l'idealisme alemany. Ell, que és de nissaga i cultura germàniques, ha estat capaç d'explicar als britànics i a la resta de la humanitat, el pensament historiogràfic d'Aby Warburg, el fundador de l'Institut que ell dirigia i una ment tan genial com afectada per tots els tics del recargolament i de l'obscuritat propis d'una determinada manera de fer molt entranyablement alemanya i molt entranyablement vuitcentista; una lliçó de desmitologització i de pragmatisme.

Però no m'he pas proposat d'indicar solucions definitives i «obligatòries», sinó de plantejar problemes. Almenys d'ençà del llibre de Wallace Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought* (1948), tinc entès que regna entre els especialistes la pitjor de les perplexitats sobre el sentit, el valor i l'abast que cal donar al mot Renaixement. Tant s'ha arribat a discutir sobre la qüestió, que Paul Oskar Kristeller, un altre dels grans coneixedors del Renaixement italià en el seu vessant humanístic i filosòfic, va sentir, ja fa anys, la necessitat d'escriure que «el problema del Renaixement» és en realitat un pseudo-problema, ja que «molts estudiosos tenen la tendència de prendre el Renaixement com un camp de batalla imaginari on lliuren combats de política del segle xx». Les batalles que jo trobo que els estudiosos duen a terme darrera dels mots Renaixement i Humanisme són bàsicament batalles nacionalistes, almenys jo no en conec d'altres de tant sonades, llevat potser de les batalles de caràcter sociològic-marxista d'un Hauser. Parlo de bibliografia coneguda habitualment a casa nostra.

¿Qui és, per exemple, l'autor que, des d'una perspectiva crítica i des d'un saber matisadíssim i madurat, defensa més clarament el Renaixement italià amb totes les seves implicacions i projeccions, des dels prestat-

ges de les nostres llibreries? Algunes editorials de Barcelona i de Madrid ens han fet el servei incalculable aquests darrers anys de posar-nos a l'abast el pensament historiogràfic d'Eugenio Garin, un florentí, mestre de mestres en estudis de filosofia italiana de l'Humanisme i del Renaixement. El títol d'una de les versions castellanes de Garin és ben eloqüent: *La revolución cultural del Renacimiento*.

Evidentment no és casual que un italià de Florència, Garin, trobi arguments per a defensar el Renaixement com el motor del canvi més important de la història d'Occident i un francès, Le Goff, el redueixi a un fenomen brillant però superficial. És evident que en la polèmica s'hi debaten qüestions ideològiques de caràcter general i no tan solament prejudicis nacionalistes; que Garin fa una història diguem-ne culturalista i Le Goff una història diguem-ne social i de mentalitats; però, permeteu-me observar que la part del llibre de Le Goff *Les intellectuels au Moyen Âge* (n'existeix versió espanyola) destinada a parlar dels humanistes, és ostensiblement dura i injusta amb els homes de la corda de Petrarca i els seus seguidors. Resulta que els segles XII, XIII, XIV i XV són plens de genis colossals, d'Abelard a Gerson, fonamentalment gèl·lics, mentre que els cultivadors dels *studia humanitatis* d'ençà del XIV, fonamentalment itàlics, representen el començ d'una estirp suspecta de personatges elitistes i tancats a la realitat, que acaben fent de cortesans, d'esquena a l'autèntica vida de la gent. No sabria dir què és més poc exacte, si aquesta esquematització o els ditirambes de l'Humanisme que llegim als textos italians on, per exemple, un Ugo Dotti pot arribar a definir l'Humanisme italià dels descendents intel·lectuals de Petrarca com l'«apassionada reivindicació de la funció històrica progressiva d'un saber que, heretat pel moviment de la il·lustració, va marcar la civilització filosòfica i científica moderna».

Després d'aquest llarg periple torno als petits problemes domèstics del docent universitari barceloní dels nostres dies. Ja em permetreu que, precisament en nom d'aquest criptonacionalisme de què parlava suara, i del qual val a dir que podríem trobar dotzenes d'exemples sense sortir de la península ibèrica, faci un suggeriment a favor de la Tardor Medieval i d'una visió de l'Edat Mitjana de llarg alè. Si tothom entra a sac en la història de la cultura a la recerca d'aquells plantejaments que més poden afavorir els seus pressupòsits nacionals, no veig per què els professionals de la història de la literatura en català hauríem de renunciar a la nostra part del botí. Els nostres veïns de l'occident peninsular prou que s'espavilen. Els

castellans, en matèria d'Humanisme i Renaixement, en efecte, estan adoptant posicions molt matisades i prou diversificades. A ells és evident que els interessa subratllar la importància del Renaixement, perquè tenen un Nebrija i al darrere un Siglo de Oro. D'aquí la recent florida de traduccions d'obres de Garin i d'altres estudiosos del Renaixement com Kristeller o Cantimori. Però també els interessa, als espanyols, reivindicar la substantivitat de la cultura del XIV i del XV perquè en el fons és molt més autòctona i genuïna que no pas les importacions del savi Antonio de Nebrija i tota la «invención del Renacimiento» que se'n deriva. La bibliografia sobre literatura i cultura castellana del XV és plena de descobriments d'uns humanismes (de vegades «humanismes vulgars») ben *sui generis*, no pas unànimement acceptats, i d'intents de caracterització de la singular naturalesa de la cultura del XV «pre-renaixentista». Llegiu la *Historia y crítica de la literatura española* de Francisco Rico als llocs que correspongui.

Resulta molt instructiu el contrast entre la bibliografia sobre Castella i la bibliografia sobre Aragó, culturalment parlant, als segles XIV i XV; s'hi poden rastrejar els mateixos intents de descobrir en el passat històric una solidesa humanística justificadora de nacionalismes moderns. Només que a Catalunya vam començar abans a fer-ho. Segurament perquè teníem una necessitat peremptòria d'autoafirmació que encara ens dura, òbviament.

La Tardor Medieval és folgada i acollidora. S'hi barreja de tot. Manuscrits humanístics procedents d'Itàlia, prèdiques de frares devotíssims, aventures cavalleresques, poesia de certamen, moralitzacions ovidianes, cròniques universals, traduccions de clàssics i d'italians, poesia de cançonier castellana... L'aiguabarreig és ric, les peces literàriament valuoses no són escasses. L'únic problema que veig és que se'ns ocorregués de definir-la, aquesta Tardor Medieval, de classificar-la i de caracteritzar-la de forma inequívoca i excloent. Ja tindríem una porta tancada. Per prudència proposaria de retirar les majúscules, dir «tardor medieval», senzillament per no repetir sempre «els segles XIV i XV», l'«època en què a Itàlia floria la *nuova cultura dell'Umanesimo*».

[1986]

A PROPÒSIT DE L'EDICIÓ DE LES OBRES DE JERONI PAU

Existeix una tradició erudita a Catalunya que assigna als anys que van entre les primeres mencions de Petrarca el 1387 i la mort de Joan Roís de Corella el 1497 un període historiogràfic que exhibeix l'etiqueta d'«humanisme català». Ja fa anys que insisteixo en la inexactitud de la designació i en les confusions que comporta.

Al meu entendre, en lloc d'un «humanisme català», el que cal prendre en consideració són una colla de fenòmens propis de la baixa Edat Mitjana europea, tals com el predomini de la cultura urbana, l'augment de la difusió del saber entre els laics, la major circulació de textos i l'explosió consegüent de la curiositat intel·lectual; a la Corona d'Aragó tot això cal situar-ho en el context del que podríem anomenar la política cultural de Pere el Cerimoniós i dels seus fills Joan I i Martí l'Humà. Tombat ja el segle xv i després de l'extinció de la dinastia de Barcelona i de la instauració dels Trastàmara, de Ferran I a Alfons el Magnànim, a Joan II i Ferran II, assistim a la penetració cada cop més insistent dels productes culturals elaborats pels humanistes italians que havien redescobert *filològicament* el món clàssic; sobretot després de la popularització de la impremta, però no exclusivament, la seva irradiació és poderosa en un moment en què la península ibèrica tendeix a nivellar les diferències entre els dos àmbits tradicionals d'Aragó i Castella.

El panorama cultural del xv peninsular presenta unes constants que el singularitzen: les de l'esforç per «modernitzar» o «actualitzar», mal que fos de forma superficial o confusionària i segons el model mal comprès que ve de l'antigor a través d'interprets italians, el llegat de la tradició literària romànica i filosòfica escolàstica, que tenia tan ben arrelat. El símptoma més clar és la insuficiència dels coneixements de llatí de tots els traductors més o menys improvisats i de tots els «amateurs» dels clàssics més o menys il·lustres. Per això Jordi Rubió deia que calia posar els punts sobre les is i distingir entre un «humanisme vulgar» i un «humanisme llatí». Com a estudiosos de les lletres catalanes només ens toca de tenir accés al pri-

mer; però és prou clar que, si els models d'humanista (o d'home de «reverenda lettradura», que deia l'autor del *Curial*)¹ al Quattrocento italià són Petrarca, i secundàriament el Boccaccio mitògraf, Poliziano, Valla i Leonardo Bruni, tots erudits i llatinistes, podem estar segurs que no els trobarem parió entre els qui es van expressar en català.

¿Defenestrarem, doncs, l'«humanisme català» com si es tractés d'una impostura ideològica heretada del noucentisme patriòtic més *de-modé*? Em fa l'efecte que la solució és encara en les lliçons de Jordi Rubió, si les volem entendre bé. Si hi tenim especial adhesió, podem reservar amb tots els honors l'etiqueta d'«humanisme català» als qui, catalans de llengua i de cultura, van escriure al segle xv en llatí i amb motlles homologables als dels *studia humanitatis*: el Cardenal Joan Margarit, el poeta i legista Jeroni Pau, el gramàtic Joan Ramon Ferrer i una colla d'altres gairebé desconeguts que enllacen amb el fervor amb què va ser acollida a Catalunya, entrat ja el segle xvi, la reforma en l'ensenyament del llatí propugnada per Nebrija. Tal vegada seria més exacte, però, parlar de l'humanisme a la Corona d'Aragó al segle xv. L'estudi dels humanistes catalans entesos en aquest sentit és un camp pràcticament per explorar, que ens pot oferir encara sorpreses. Fins ara podíem parlar de Margarit gràcies a la monografia de Robert Brian Tate; ara podem ampliar el camp amb Jeroni Pau, ja que Mariàngela Vilallonga ens en posa a l'abast l'obra més estrictament literària als dos volums d'*Obres* (Barcelona: Curial, 1986), objecte de les presents reflexions. La descripció tècnica que fa l'estudiosa gironina de les aptituds culturals del canonge barceloní acredita aquest darrer com un collector d'inscripcions, un historiador de les antiguitats romanes, un autor d'epístoles retòriques, un poeta que centoneja a base de Marcial i de Prudenci i un jurista que treballa a la cancelleria apostòlica. Es tracta d'activitats que per elles soles caracteritzen el tarannà cultural dels *studia humanitatis* i que bé poden merèixer per a qui les duia a terme la designació d'humanista sense que es confonguin les aigües ni saltin les alarmes. Abonant les afirmacions de Francisco Rico al pròleg dels volums que ens ocupen, sento la necessitat de proclamar que l'aparició d'un treball com el de Mariàngela Vilallonga fa època; si fins ara «el fantasma de l'*humanisme català* ha estat el més gran impediment per a l'estudi de l'humanisme a Catalunya», a par-

¹ Vegeu més avall el text 5.

tir del nostre llibre sobre Pau ha arribat definitivament l'hora d'estudiar l'humanisme a la Corona d'Aragó al segle xv i d'arxivar sense recances el vell *humanisme català*, somniat per alguns erudits de formació noucentista a partir dels grans textos fundacionals d'Antoni Rubió i Lluch. Pel que fa a mi, mai com ara no ho havia vist tant clar ni havia tingut tant coratge per a incidir en la qüestió.

Així doncs, els autors catalans afectats de classicisme literari o d'idees més o menys innovadores en el món del pensament (de Bernat Metge a Antoni Canals, a Felip de Malla, a Joan Roís de Corella), els estudiarem dintre del context que els és propi, és a dir el de l'aiguabarreig de la cultura urbana de la baixa Edat Mitjana o tardor medieval. Presos des d'aquest punt de vista, potser també trobarem que estan tots per descobrir o, si més no, per interpretar amb una mica de sana voluntat arqueològica.

Finalment, i en un ordre de coses que és ja bastant aliè a la literatura, jo seria partidària de desencallar els teòlegs i els escriptors de matèries religioses menys elevades del banc de sorra de l'humanisme. La història de l'espiritualitat i de la teologia té els seus camins: això val per a Eiximenis, Vicent Ferrer, Canals o Malla, que s'expressaven també en català, i per a personatges com Ramon Sibiuda, que només ho feia en un llatí per cert ben poc humanístic.

Després d'haver donat eixida a les consideracions de caràcter historiogràfic que susciten els dos volums que Mariàngela Vilallonga dedica a Jeroni Pau, passaré a una sumària consideració dels continguts.

L'autora del treball que ens ocupa ha emprès l'edició i l'estudi de la vida i l'obra de Jeroni Pau, com si es tractés d'un autor llatí antic: posant, doncs, a contribució tots els sabers propis d'un filòleg clàssic. Això és especialment rellevant pel que fa a la fixació del text, el qual esdevé el centre d'interès fonamental de tota la recerca. Així, disposem de les obres literàries de Pau en edició crítica, amb el corresponent aparat de variants i, a més, d'una traducció interpretativa al català, complementada, quan és el cas, amb un aparat de fonts i amb les notes històrico-filològiques de rigor.

Per primera vegada podem parlar de les obres completes de Jeroni Pau, ja que fins ara pràcticament només disposàvem dels poemes publicats per Villanueva, Amador de los Ríos i Bofarull, en llocs no sempre a l'abast, i de l'opuscle *Barcino*, publicat per Casas Homs el 1957. Això és, almenys, el que hom podia arribar a conèixer de Pau sense iniciar una recerca ja específica sobre la seva persona i obra. A banda queda la *Practica Cancellariae*

Apostolicae, que és una recopilació de caràcter jurídic impresa repetidament ja des del segle xv, editada amb criteris moderns i finalment estudiada des d'un punt de vista tècnic per Antonio Era. Els volums que ens ocupen prescindeixen gairebé totalment d'aquesta obra, ja que l'autora considera que no pertany al seu camp de recerca. Malgrat tot, les pàgines 133-43 del primer volum es destinen a extreure de les anàlisis dels especialistes en dret els trets culturals més rellevants del treball més conegut de Pau. Es tracta d'una col·lecció de procediments legals extrets d'autors diversos, concebuda com un repertori d'ús. El que interessa és la riquesa de fonts i la presència d'autors clàssics i humanístics. Pau, per exemple, recull materials sobre les relacions poder civil-poder eclesiàstic i sap aprofitar amb coneixement de causa el famós opuscle de Valla *De falso credita et ementita Constantini donatione* (1440), model d'aplicacions revolucionàries de la filologia a la vida política.

Heus ací, doncs, que el Pau jurista ja se'ns mostra a l'alçada de les circumstàncies. ¿D'on havia tret la capacitat professional per aconseguir-ho? Mariàngela Vilallonga fa tots els possibles per esbrinar-ho jugant amb les escasses i de vegades sorprenents dades que ens forneix la seva biografia. La majoria d'aquestes dades procedeixen de l'opuscle de Pere Miquel Carbonell sobre els varons il·lustres catalans i de les seves *Cròniques* i altres anotacions disperses. L'admiració que Carbonell professa per Pau, que era cosí seu, pot ser un índex de l'«alteritat» de la seva formació; tot amb tot, els misteris no deixen de sotjar, començant per la data de naixement que ens ha llegat Carbonell, el 1458. Això faria que Pau tingués només disset anys quan va entrar al servei del cardenal Roderic de Borja, futur Alexandre VI, a Roma, el 1475. ¿Un jove de disset anys amb més formació d'humanista que cap altre súbdit de la Corona d'Aragó? En qualsevol cas, aquesta formació la va adquirir a Itàlia, ja que hi ha referències indirectes a les seves estades a Bolonya, a Perusa i a Pisa. L'afer, però, és tan obscur com el de la data de naixença. Mariàngela Vilallonga, per cert, aposta per l'infant prodigi, que als disset ja escriu el seu primer opuscle erudit, un tractat geogràfic sobre les muntanyes i els rius de les Espanyes. Francisco Rico protesta des del pròleg. ¿Per què? ¿Quants anys tenia Leopardi quan va escriure el tractat sobre els errors astronòmics dels antics?

De fet, el que ens consta amb més claredat és que Pau va morir a Barcelona el 1497, després d'haver tornat a aquesta ciutat per una greu malaltia el 1492, i això s'esdevenia justament quan el cardenal Borja pujava al soli

pontifici; Pau no hauria arribat als quaranta ni hauria tingut ocasió de viure els anys de la màxima plenitud del poder dels Borja.

Aquest erudit excepcional, relacionat amb el bo i millor dels intel·lectuals d'Itàlia i de la Corona d'Aragó (vegeu les pp. 66-110 del volum I), ¿és també un literat important? ¿Té algun interès, per exemple, la seva obra lírica, més enllà del joc de les *iuncturae* que tan bé detecta i estudia Mariàngela Vilallonga? ¿És alguna cosa més que un assagista erudit i un imitador hàbil del parnàs llatí? Mariàngela Vilallonga justament fa observar el contingut ideològic de la lírica de Pau (p. 144 del volum I), que sabem que el 1481 era canonge a Vic i el 1485 a Barcelona (p. 42, *ibid.*). Això explica la seva predilecció per les fonts cristianes i la correcció que opera en alguna ocasió sobre les llatines. És interessant, en aquest sentit, el seu poema XX, el *Triumphus de cupidine elegia*, que és una recreació del segon del primer llibre dels *Amores* ovidians. Pau recorda l'esquema dels *Trionfi* de Petrarca per a descriure, gairebé sempre amb mots manllevats, la victòria sobre la passió sensual. L'elegia maneja elements allegòrics que connecten també amb la tradició de l'amor cortès; en qualsevol cas, el que queda per estudiar és el seu tractament de la superació de la malaltia d'amor, un tema omnipresent en la literatura catalana del xv, de March a Corella passant per Roig. Seria precipitat emetre judicis sense una major reflexió, però sembla que Pau aconsegueix una peça retòrica sobre aquest tema prou convincent i acabada en relació amb el que feien els seus connacionals d'expressió catalana. Queda obert, doncs, entre d'altres, el tema de la permeabilitat entre les tradicions líriques.

D'altra banda, sembla que el poema de més ambició de Pau és el XXII, un himne panegíric dedicat a sant Agustí el dia de la seva festivitat. L'editora ens adverteix que el tret fonamental de la peça és el seu caràcter erudit i humanístic, però també és lícit recordar la poesia hagiogràfica coetània en català, la que desemboca en la inacabable literatura de certamen. ¿En quin lloc quedaria Pau si establíssim algun gènere de comparacions? També en aquest cas les sospites van en el sentit de la valoració positiva dels exercicis del nostre canonge.

No sempre són possibles aquest gènere de reflexions, però; molt sovint els temes de Pau són específicament propis de la tradició clàssica, com ara quan dialoga amb les Muses al poema XXI a propòsit del seu abandó momentani del conreu de la literatura. Com també és rabiosament humanístic el díctic que Pau dedica a Barcelona (XV) on resumeix en l'espai de dos

versos emblemàtics els seus estudis filològics i històrics sobre l'etimologia del nom de la seva ciutat natal. En aquest terreny Pau s'allunya de la literatura catalana d'època fins a uns extrems absoluts: pertany a un altre horitzó cultural. No ens ha d'estranyar, doncs, que entre les seves obres en prosa es comptin textos com l'epístola a Teseu Valentí (pp. 56-65 del volum II) destinats a descriure el tipus de formació que cal adquirir per a entrar a formar part d'aquest altre horitzó cultural.

¿I què en pensa Pau de les tradicions del seu país natal? Heus ací un punt apassionant que mereix futures investigacions. D'entrada crida l'atenció el descobriment que els humanistes de la segona meitat del xv fan d'Espanya o, amb paraules del nostre escriptor, de les Espanyes. Pau, quan es refereix a la seva terra natal, retreu Barcelona reiteradament i, més enllà, la vella província romana. Margarit i Pere Miquel Carbonell, sempre vinculat al nostre, van sovint pel mateix camí. Ja he dit que no és el cas de treure, ara com ara, conclusions. El que cal fer de moment és incorporar Jeroni Pau als nostres treballs de recerca sobre el segle xv i acollir amb entusiasme aquesta col·laboració tan estimulante que ens ve dels col·legues de filologia clàssica: tan de bo l'exemple de Mariàngela Vilallonga representi l'obertura d'un sector nou de les antigues lletres catalanes.

[1987]

II

PER A LA INTERPRETACIÓ D'UNS TEXTOS